

A TÖRTÉNETI ABAÚJ-TORNA MEGYE VÁRAI (Az őskortól a kuruc korig) II.

SÁRKÖZY SEBESTYÉN–NOVÁKI GYULA

Közleményünk – a címében szereplő megjelölést részben szűkítve – elsődleges céljaként az alig, vagy az egyáltalán nem ismert várak térképi ábrázolásának, valamint az eddigi régészeti-történeti kutatások összefoglalásának közzétételét tekinti.¹

A tárgyalt terület azon váraival, amelyeket más közleményekben és kiadványokban már részletesebben ismertettek, itt most nem kívánunk foglalkozni. Ezért erre tekintettel hagytuk el összeállításunkból Boldogkővár-alja – Boldogkővár, Füzér – Vár, Füzér – Őrhegy, Regéc – Vár, Kéked – Melczer várkastély és Szögliget – Szádvár erődítményeit.

Ismertetjük viszont azokat az objektumokat, amelyek egykori erődítettségére adatok merültek fel, de napjainkra pusztulásuk olyan mértékű, hogy helyszíni kutatásukra csak rendkívül korlátozott mértékben, vagy már egyáltalán nem volt lehetőség.

Alsóvadász – Várdomb (1–2. kép)

1906-ban az Archaeologiai Értesítőben Hampel József számolt be az alsóvadászi Várdombon Márton Lajos által végzett ásatásról, melynek eredményeként a Magyar Nemzeti Múzeumba 364 db őskori tárgy került be, de a feltárás részleteit nem ismerjük.² A Várdombot Kalicz Nándor 1968-ban már a hatvani kultúra erődített telephelyeként ismertette.³ 1978-ban a Várdombon egy lőtér kialakításának földmunkái során cserepek kerültek elő, amikor a hegy oldalában egy kb. 10 x 20 m-es területen 1,5 m mélyen ástak be, és itt jól megfigyelhető és kivehető volt a földvár sáncárok erődítésrendszere. A kiszórt földből hatvani cserepek, csiszolt és faragott csonttárgyak, őrlőkötoredékek és egy hordozható tűzhely töredékei kerültek elő. A bolygatás során feltárult metszeten jól látható volt a többszöri pusztulási és települési rétegek sora.⁴

1979-ben Simán Katalin vezetésével hitelesítő-leletmentő ásatás keretében egy 5 x 5 m-es terület 3 m mélységig történő kutatására került sor, ahol az érintetlen talajig jutottak el. Egymás alatt öt települési réteg bontakozott ki, mindegyikben egy-egy ház maradványait tárták fel. A legfelső az ottományi kultúrából származott, a következő három szintben pedig a késő hatvani kultúra leletanyagaként nagyméretű, többszöri sározással javított házakat tártak fel. A IV. szinten lévő ház padlóján gyékény lenyomata volt megfigyelhető. A legalsó V. réteg leletanyag nélküli néhány mm-es volt.⁵

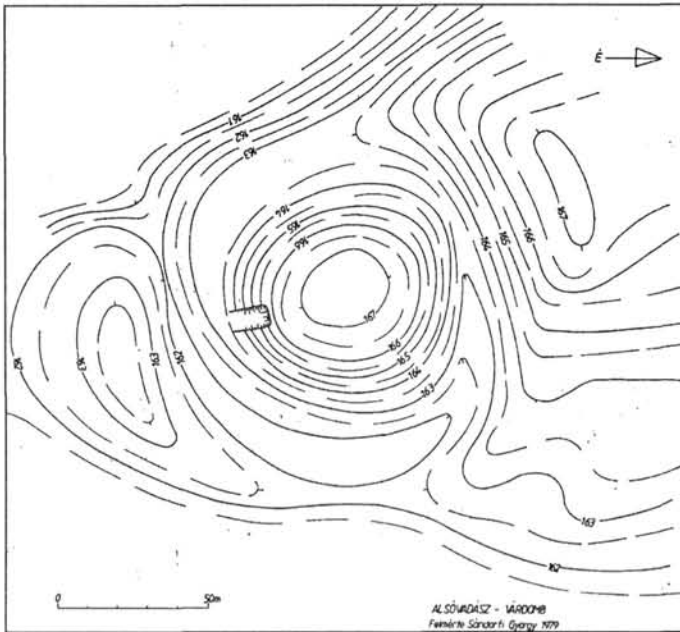
¹ A tanulmány I. része: *Sárközy S.–Nováki Gy.–Sándorfi Gy.*, 1997. 12–102. – A feldolgozás rendszeréhez lásd az I. rész bevezetőjét.

² *Hampel J.*, 1906. 77.

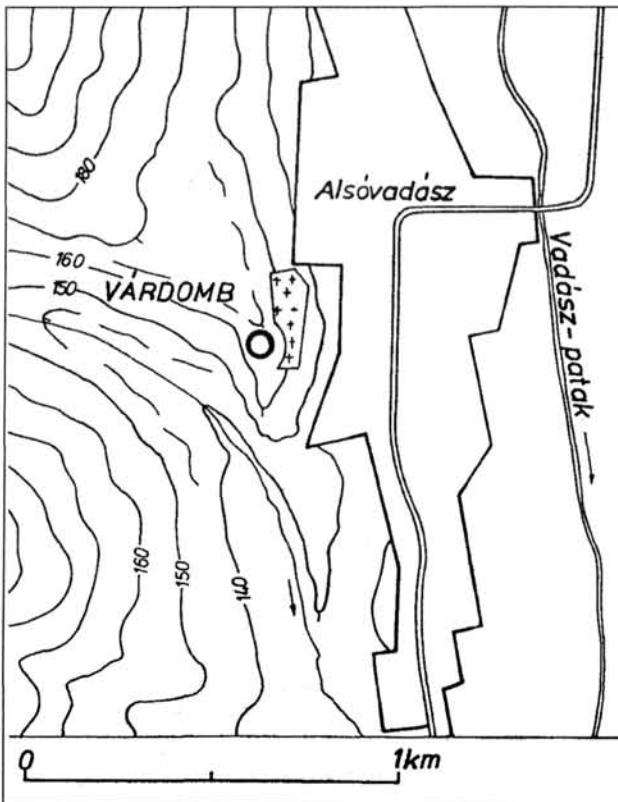
³ *Kalicz N.*, 1968. 116.

⁴ *Gádor J.–Hellebrandt M.–Simán K.*, 1979. 109–110.

⁵ *Hellebrandt M.–Simán K.*, 1980. 88.; *Simán K.*, 1980. 3.; *L. Wolf M.–Simán K.*, 1982. 110.

1. kép. Alsóvadász –
Várdomb (Sándorfi
Gy. felmérése 1979.)

2. kép. Alsóvadász – Várdomb
helyszínrajza

Alsóvadász község központjától Ny-ra a falu széle feletti dombtető déli, összekeskenyedő nyúlványát Várdombnak nevezik. A domb déli oldalába borospincéket vájtak, a község felé eső K-i oldalában pedig temető található.

A Várdomb alakja szabályos kör, árokkal körülvéve. Profiljai elmosódtak, ezért pontos méreteket csak ásatással lehetne megállapítani. A kissé domború plató átmérője 40 m körüli, oldala egyenletesen lejt az árok felé. Az árok a dombnyúlvány észak–déli tengelyében a legépebb. A domb ÉNy-i folytatása irányában, valamint a dombnyúlvány D-i vége felé az árok platóhoz mért jelenlegi mélysége 4–5 m, szélessége 50 m körüli. A domb Ny-i és K-i oldalán az árok mára már csak terasz alakjában látható, ez utóbbi oldalon egészen eddig felnyúlik a temető kerítése.

Az ásátás eredményei szerint a kora bronzkori hatvani, majd az ottományi kultúra telepedett meg a dombon. Mindkét kultúrára jellemző az erődítésnek a fentiekben felvázolt típusa; a dombot körülvevő árok minden bizonnyal végigkísérte a telep életét.

Encs-Fügöd – Várdomb (3–4. kép)

A történeti irodalomban a Várdombot elsőnek Szendrei János említi Felsőfügöd É-i szélén, ahonnan átfúrt cserépdarabok, őrlőkőtöredékek, kova- és obszidiánszilánkok kerültek Csoma József régiséggyűjteményébe.⁶ A Borovszky-féle megyei monográfiában a Várdombot, mint „rétlapályából kiemelkedő pogányvárat” említik, ahol számos kőkorszakbeli maradványt találtak.⁷ Később ezeket az adatokat veszi át Soós Elemér, Gerecze Péter és Csoma József,⁸ majd Pogrányi-Nagy Félix is, aki neolitikori földvárnak tartja.⁹ 1935-ben Molnár Endre ugyancsak gazdag leletekről számol be innen és utal ásatására, valamint a vár felmérésére is, mely szerint a fügödi vár részletes leírása és rekonstruált rajza a Hadtörténeti Múzeumban található.¹⁰ 1963-ban Györffy György is említést tesz a Várdombról, mint a Pesty Frigyes helynévgyűjteményében szereplő helynévről.¹¹ Kalicz Nándor, Szendreire és Csomára hivatkozva, a hatvani kultúra földvárjai közé sorolta,¹² végül a közzétett megyei várjegyzékben is szerepel a vár.¹³

Az Encshez csatolt, de településszerkezetiileg jelenleg is különálló Fügöd község É-i, egykori felsőfügödi részén, pontosabban a település ÉK-i szélén elhelyezkedő sportpálya DK-i sarka mellett található a *Várdomb*¹⁴ nevű lelőhely. Egy évtizeddel ezelőtt a Várdombon még egy cigánytelep házai álltak, ma üres, elhanyagolt parlag. A domb ÉK-i alja mocsaras, vizenyős területben végződik. DNY felé 20–25 m széles sekély mélyedés választja el a falu felől kinyúló, a dombnál alig magasabb fennsíkától.

A Várdomb – melyen ásátást még nem végeztek – erősen bolygatott, több beásás, lefaragás és hulladékhalom borítja az egész területét, ezért eredeti alakját ma már nem ismerhetjük. Nagyjából kerek domb volt, melynek felső átmérője 15 m, a domb aljának

⁶ Szendrei J., 1888. 346.

⁷ Vende A., 1896. 297.; Mihalik J., 1896. 468.

⁸ Soós E., 1889–1928. I. 22, 147.; Gerecze P., 1906. 69.; Csoma J., 1910. 41.

⁹ Pogrányi-Nagy F., 1928. 55.; Pogrányi-Nagy F., 1929. 53, 54.; – Pogrányi-Nagy a Várdombot térképmellékleten is bemutatta, de lokalizálása téves, mert a jelölt helyen („b”) Wolf Mária a középkori Kelecsény falu nyomait találta meg. – Vö. Wolf M., 1989. 41–46. A földvár ettől D-re található.

¹⁰ Molnár E., 1935. 125.

¹¹ Györffy Gy., 1963. I. 109. – Györffy a Várdomb helynevet az általa idézett, a középkori forrásokban szereplő toronyhellyel összefüggésben szerepeltette.

¹² Kalicz N., 1968. 117.

¹³ Gádor J.–Nováki Gy.–Sándorfi Gy., 1978–1979. 25.

¹⁴ Földi E., 1980. 35, 48.

átmérője 25 m körüli lehetett. Mai relatív magassága 1,5–2 m. A törmelékhalmozatok és a magas gaz miatt régészeti lelet keresésére nem volt lehetőség.

A Várdombtól DNy-ra kezdődő fennsík széle meredek, relatív magassága ennek is csak 2 m körüli. Jelenleg szántóföld, majd gyümölcsösben folytatódik. A szántóföldön sok őskori cserép található, tehát a nyílt telep a védett jellegű Várdomb mellett itt is megtalálható.

Korára vonatkozóan – mint már említettük – Kalicz Nándor a kora bronzkori hatvani kultúra telepeként határozta meg, de feltehető, hogy egy későbbi ásatás a középső bronzkor jelenlétét is eredményezni fogja. Mindezeket túl számolnunk kell esetleg egy későbbi, középkori felhasználásával is, ugyanis kézenfekvőnek tűnik, – a helyszíni egybeesés alapján – hogy itt lehetett az ide lokalizált középkori torony helye is.

A toronyhelyet először Györffy György említi történeti földrajzában, amikor a középkori Kelecsény falu okleveles említéseit ismerteti és a toronyhelyet a Kelecsény puszta melletti *Várdomb* helynévvel hozta összefüggésbe.¹⁵ Később ennek nyomán Sándorfi György is szerepeltette várjegyzékében.¹⁶ Legutóbb Wolf Mária a középkori eredetű Kelecsény falu helyét hitelesítő ásatás alapján azonosította, valamint összeállította a falura vonatkozó történeti adatokat, és utalt a toronyhely kérdésére is.¹⁷

A Wolf-féle hitelesítő ásatás azt állapította meg, hogy a középkori település Encs és Fügöd között az egykori Kelecsény-puszta területén, a Hernád régi ártere fölé magasodó kisebb dombon állhatott, melyet ma is vízenyős, mocsaras terület vesz körül. Az ásatás során szórványosan őskori és Árpád-kori, 12–14. századi cseréptöredékek kerültek elő, konkrét településre utaló nyom nélkül. Ennek oka talán az lehet, hogy a terület az utóbbi 100–150 év óta mezőgazdasági művelés alatt áll.

Wolf szerint önmagában az a tény, hogy Kelecsény várral kapcsolatban is felmerült középkori jelentőségét emeli, de a toronyhely kérdése tisztázatlan. Arra utal, hogy az 1294-es említésből nem derül ki világosan, hogy itt valóban állt-e torony, vagy csak építeni szándékoztak ide, vagy egyszerűen ez a hely látszott alkalmasnak torony építésére.¹⁸

Álláspontunk szerint az építési szándék még nem indokolhatta a toronyhely megnevezés használatát. Ismeretes, hogy a Hernád völgyében a közeli Méra melletti őskori várát, 1259-ben – szintén tájékozási pontként – egyszerűen csak várnak (*castrum*) nevezik.¹⁹ A határjárás jogbizonyító jellegéből adódik, hogy helymeghatározásra csak olyan egzakt módon leírt, a területen fennálló objektum lehetett alkalmas, amely mindenki számára egyértelmű és közismert volt. A toronyhely tehát csak az a földrészlet lehetett, ahol korábban torony állt. A környék ismeretében erre leginkább az egykori középkori település dombjától 0,5 km-re D-re lévő fügödi Várdomb őskori földvára lehet a leginkább számításba vehető hely, de ezt csak további kutatással, ásatással lehetne tisztázni.

Kelecsény Thekus és fiai, István, László és Dénes birtoka volt, melyet V. István elvett tőlük, de IV. László 1273-ban visszaadott. 1294-ben Thekus és fia János itteni öröklött birtoka részét rokonai beleegyezésével átadta Tivadar fia Péternek. Az átadott földrészletet és toronyhely (*locum turris*) határát ekkor leírják.

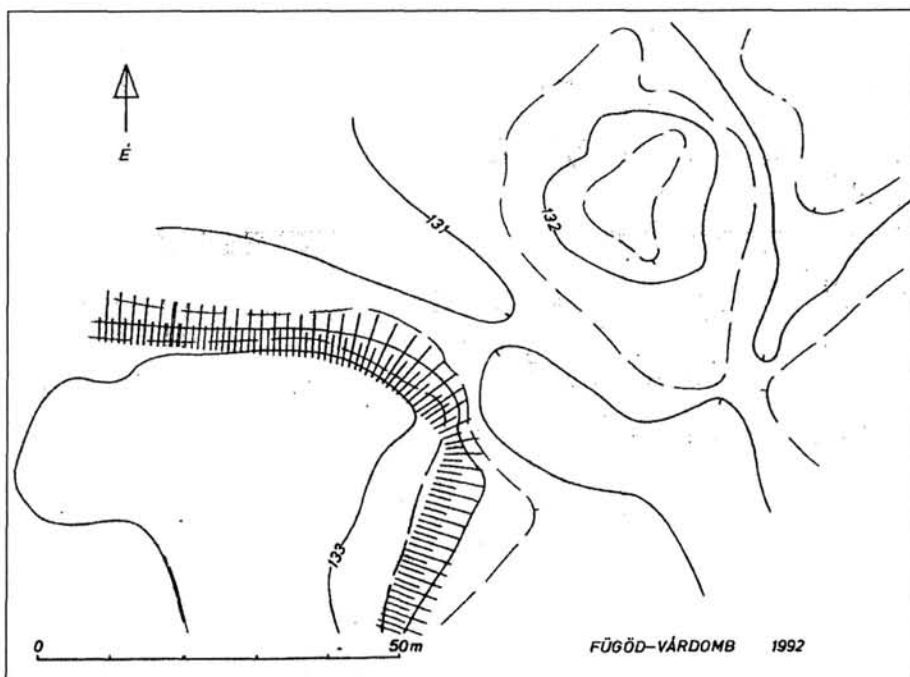
¹⁵ Györffy Gy., 1963. I. 109. – Györffy a helyet úgy azonosította, hogy „Kelecsény faluhely, romok és Várdomb hn. uo. és Encs határában.” A valóságban csak egy Várdomb helynév van, és az nem Encs, hanem Fügöd területén található.

¹⁶ Sándorfi Gy., 1979. 249.

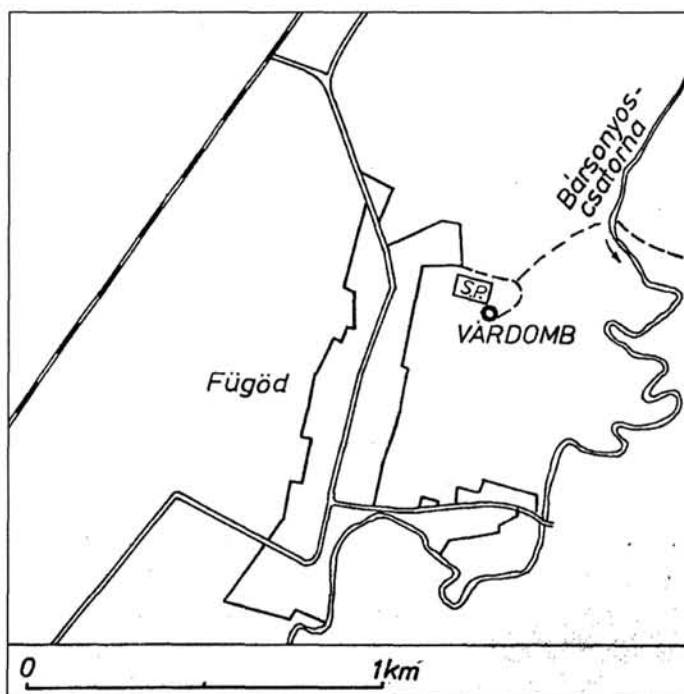
¹⁷ Wolf M., 1989. 5, 41–46.

¹⁸ Uo. 41–46.

¹⁹ Györffy Gy., 1963. I. 144.

3. kép. Encs-Fügöd – Várdomb (Nováki Gy. felmérése 1992.)

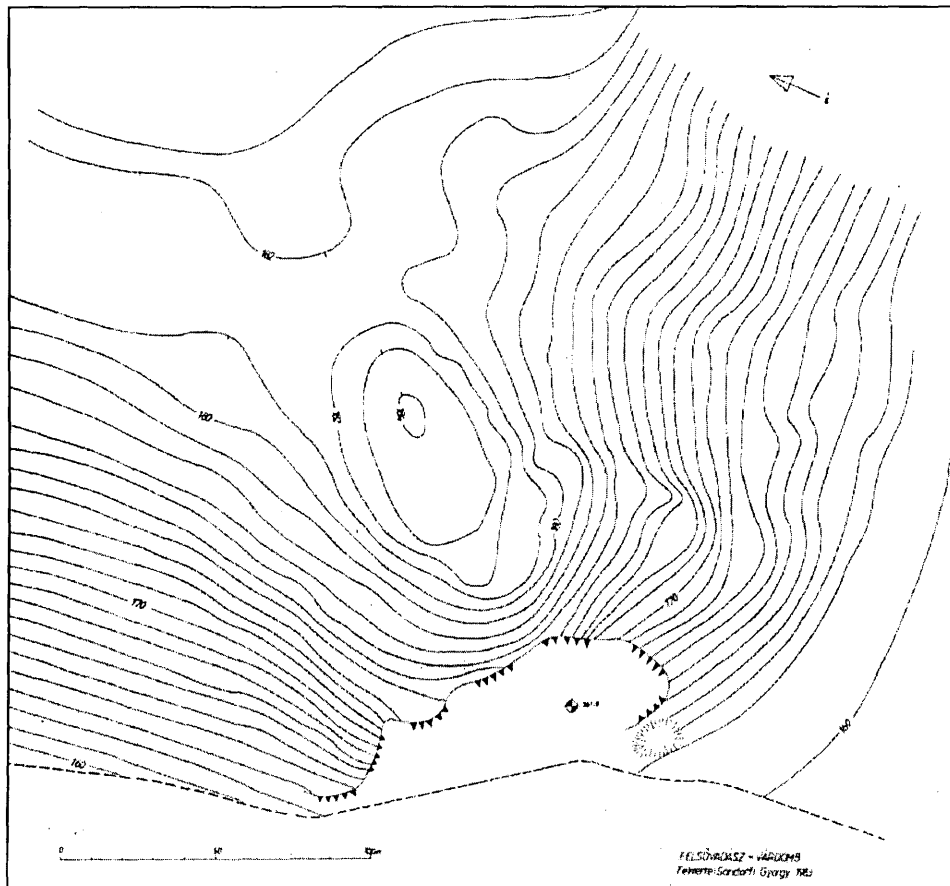

4. kép. Encs-Fügöd – Várdomb helyszínrajza

Ugyancsak 1294-ben Thekus fia László itteni földrészét a toronyhellyel együtt rokonai beleegyezésével szintén odaadta Tivadar fia Péter mesternek. Az átadott föld határjárásában ekkor is szerepel a toronyhely,²⁰ melyet a későbbiekben már nem említenek.

Felsővadász – Várdomb (5–6. kép)

A hely Várdomb elnevezése mára már általánosnak tekinthető, de még előfordul a korábbi „Földvár”-ként történő szerepeltetése is, mint ahogy a legutóbb közzétett földrajzinévtárban is található.²¹

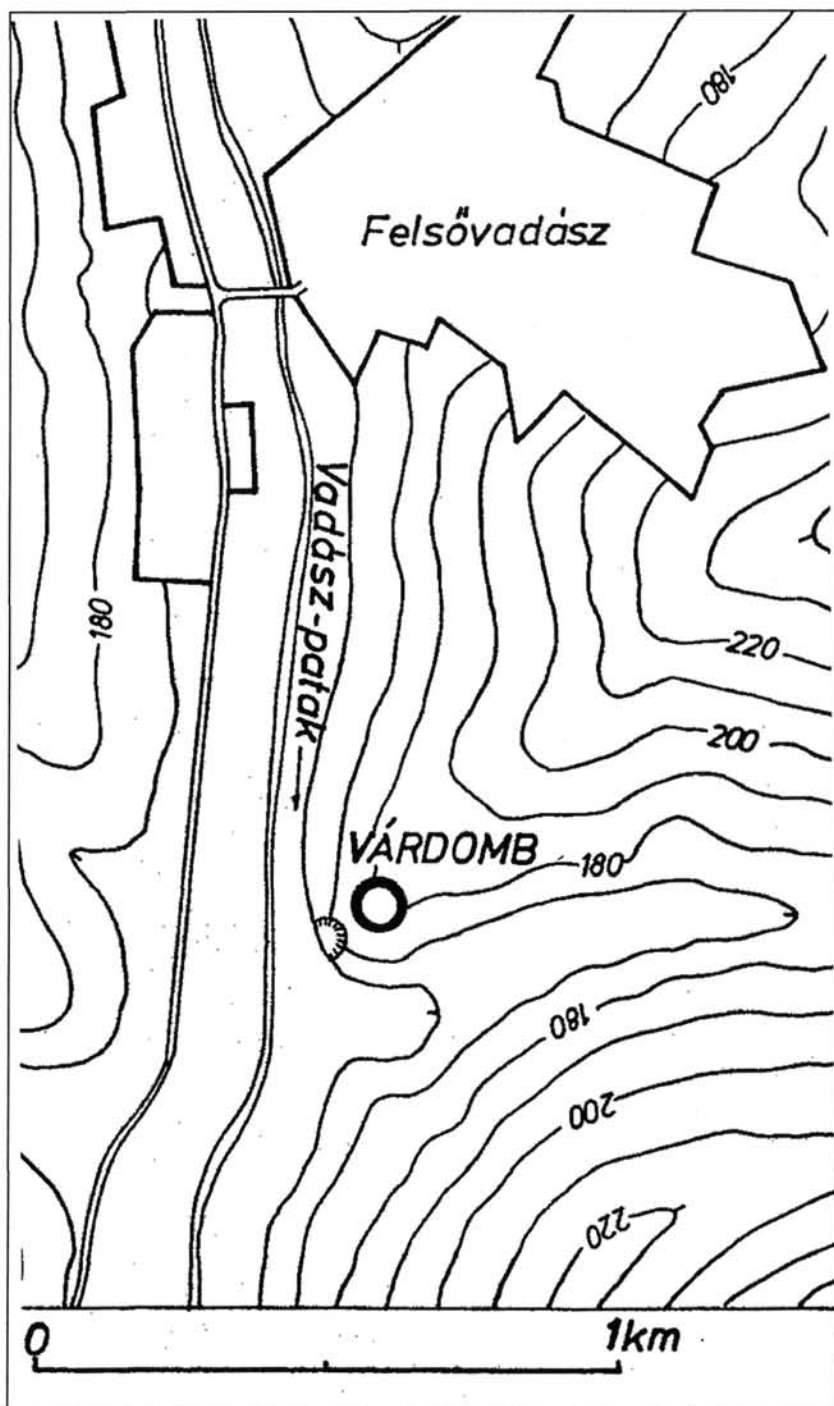
5. kép. Felsővadász – Várdomb (Sándorfi Gy. felmérése 1983)

A lelőhelyet először Szendrei (Wagner) János említette 1879-ben. Valószínűleg Csoma József révén értesülhetett erről az őskori telepről, mert néhány évvel később kétszer is a Csoma-gyűjteményből említi az innen származó őskori kőbaltát és edénytöredékeket.²²

²⁰ Uo. I. 109.

²¹ Csoma J., 1910. 48, 125.; Földi E., 1980. 16, 47.

²² Szendrei J., 1879. 199.; Szendrei J., 1883. 132.; Szendrei J., 1888. 347.

6. kép. Felsővadász – Várdomb helyszínrajza

A századforduló idején több helyen említik, mint őskori földvárat.²³ Részletes leírást ad róla Soós Elemér, aki a helyszínen is járt és innen származó kőkorszaki és középkori leletek előkerülését említi.²⁴ 1910-ben Csoma József „Földvár” néven ismerteti és az itt talált leletekről is beszámolt, ugyanekkor Puky Andor tévesen a felsővadász 16. századi erődtett castellumot helyezi a földvár területére.²⁵

1929-ben Pogrányi-Nagy Félix neolitikori földvárként említi, 1935-ben azonban már „teraszokat” és „egykori fal töveit” ismertetik, ezeket a téves adatokat később a Vártúrák kalauza is átvette.²⁶ Ezzel szemben Kalicz Nándor már 1968-ban a hatvani kultúra lelőhelyeként számol be róla, 1977-ben pedig arról kapunk hírt, hogy a kassai múzeum őriz néhány innen származó, a bükki kultúrába tartozó cserepet.²⁷

1978-ban homokbányát nyitottak a Várdombon, ahol ekkor több cserép került elő. A bánya metszetalában két gödör feltárását lehetett megfigyelni, a dombtetőn pedig kerámiatöredékek, patics, őrlőkötöredék és állatcsontok voltak. A terepbejárás alapján talált leletek az újkőkori bükki kultúrájába és a bronzkorba voltak sorolhatók.²⁸

A folyamatos homokbányászásra tekintettel 1981-ben S. Koós Judit járta be ismét a területet, majd 1982-től 1984-ig három éven át folytatólagos ásást vezetett. A feltárások alapján megállapították, hogy a mélyművelés erősen megbolygatta az egykori települést. Jól elkülöníthető kultúrrejtegeket feltárni nem sikerült. A bükki kultúra klasszikus és késői fázisának, a rézkori bodrogkeresztúri és péceli kultúra, a bronzkori hatvani és füzesabonyi kultúra leletanyagának keveredését figyelhették meg. Ennek ellenére viszonylag nagy számú és gazdag leletanyag került elő, melyek között agyag-, kő- és csonteszközök, állatfigurák és különféle használati tárgyak voltak; továbbá kilenc csontvas sírt is sikerült feltárni, amelyből kettő rézkori, a többiek pedig bronzkoriak voltak.²⁹

Az ásások eredményeit az ásató 1986-ban összefoglaló jelentésben ismertette.³⁰

A Várdomb Felsővadász község templomától D-re 2,1 km-re, a Kupa felé vezető országúttól K-re 300 méterre található. Az ÉK-felé lassan emelkedő fennsík DNy-i sarkából nyúlik ki a kissé felmagasodó Várdomb. Egész környéke szántóföld, magát a Várdombot jelenleg nem művelik, magas fű borítja, jól áttekinthető. DNy-i, már erősen lejtő végét nagy területen lebányászták, az őskori telep szélét ezzel megsemmisítették. A homokbányászatot jelenleg nem végzik.

A vár pontos körvonala jelenleg már nem mérhető, a korábbi intenzív földművelés jelentős mértékben elegyengette. Nagy vonalakban azonban még ma is felismerhető. A vár alakja hosszúkás, ovális, hossza 90–100 m, szélessége 50 m körüli lehetett. ÉK-i oldalán a folytatódó fennsík felől mesterséges árok védte. Ez ma már annyira betöltődött, hogy a vártetőhöz viszonyított mélysége alig 1 m körüli, elegyengetett szélességét pedig csak ásással lehetne megállapítani.

S. Koós Judit ásása magának az erődtítésnek a vizsgálatára nem terjedt ki, ugyanakkor nem sikerült a különböző kultúrrejtegeket a bolygatás miatt elkülöníteni. Más távolabbi területek ismerete alapján arra következtethetünk, hogy az árok, amely a telepet

²³ OMM.–Mo. 1891. 249.; *Vende A.*, 1896. 299.; *Mihalik J.*, 1896. 468.; *Gerecze P.*, 1906. 69.

²⁴ *Soós E.*, 1889–1928. I. 22, 137–146.

²⁵ *Csoma J.*, 1910. 48, 125.; *Puky A.*, 1910. 267.

²⁶ *Pogrányi-Nagy F.*, 1929. 54–55.; *Molnár E.*, 1935. 155–156.; VK, 1975. I. 225–226.

²⁷ *Kalicz N.*, 1968. 116.; *Kalicz, N.–Makkay J.*, 1977. 129. – A kassai múzeumban lévő leletek a múlt század végétől, illetve a századforduló idejéről származhatnak.

²⁸ *Gádor J.–Hellebrandt M.–Simán K.*, 1979. 111.

²⁹ *L. Wolf M.–Simán K.*, 1982. 113.; *S. Koós J.*, 1983. 14.; *Losits F.–S. Koós J.*, 1984. 14–15.; *L. Wolf M.–Simán K.*, 1983–1984. 80.; *S. Koós J.*, 1985. 12.; *L. Wolf M.–Simán K.*, 1985. 348.

³⁰ *S. Koós J.*, 1986. 18–20.

ÉK felől védelmezte, minden bizonnyal az itt is rendkívül gazdag emlékanyaggal képviselt középső bronzkori füzesabonyi kultúra időszakában készült.

Fony – Sülyedt-Bánhegy (7–8. kép)

Erre a lelőhelyre irodalmi adatot nem ismerünk. Első ízben 1982-ben említették Hejcéen, hogy a Bánhegyen sánc van. Dévay Ferenc (Boldogkőváralja) révén egy kézirat részlete vált előttünk ismertté, amelyet Kormos Sándor (Hejce) írt Hejce történetével kapcsolatban. Ebben megemlíti a Bánhegyet, mint amelyen valószínűleg őskori vár van. 1993 augusztusának végén jártuk be a hegyet és az ún. Sülyedt-Bánhegyen valóban egy őskori, sáncsal is erősített lakótelepet találtunk, melyet nem sokkal később felmértünk.

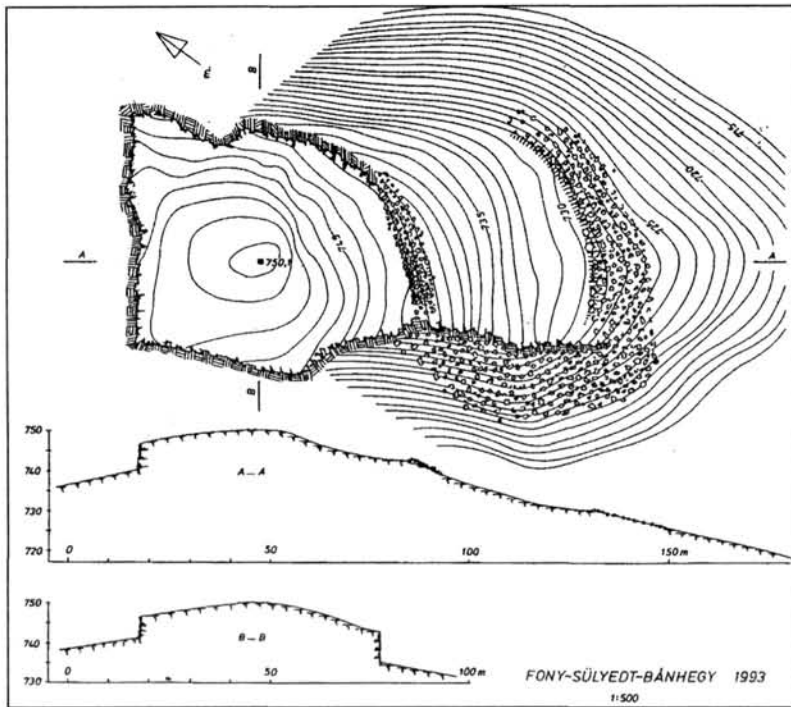
A Sülyedt-Bánhegy Fony község központjától ÉK-re 4,6 km-re, Hejce templomától K–DK-re 3,9 km-re emelkedik, tszfm: 750,1 m. Tőle ÉNy-ra, 400 m-re emelkedik a Bánhegy, tszfm: 757,1 m. A kettőt keskeny nyereg köti össze kb. 720 m magasságban.

A hegy csúcsa enyhén domború platót képez, amelyet megközelítőleg téglalap alakban természetes sziklaletörés vesz majdnem teljesen körbe. A sziklafal függőleges, magassága 5–8 m között váltakozik és csak egy-két helyen mászható meg, de ott is nehezen. E sziklafal a DK-i oldalon megszakad kb. 35 m hosszan, itt egy természetes eredetű terasz húzódik. A csúcst csak erről az egyetlen oldalról lehet megközelíteni, ennek megfelelően itt egy kősánc erősen szétomlott maradványait találjuk. A kősánc belső magassága csak a még fennmaradt kövek magasságával egyenlő, egyébként az egész sánc a külső, meredek lejtőre omlott, ahol kb. 6 m szélességben találjuk a köveket.

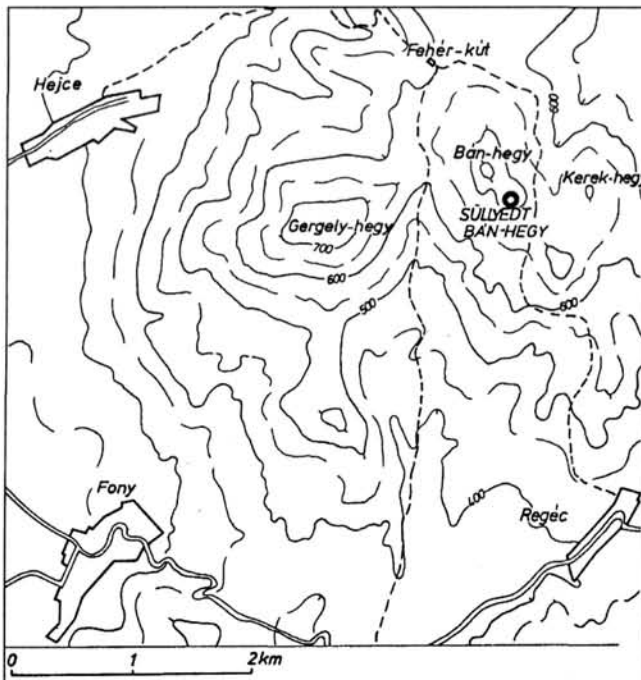
A sánc a DNY-i végén a legépebb, ÉK-i vége fokozatosan eltűnik és a természetes sziklaletörésben folytatódik a védelmi vonal. A sánc DNY-i vége és a természetes sziklaletörés között kb. 5 m hosszan nincs sánc, csak néhány kő. Valószínű, hogy itt volt az eredeti kapunyílás, de a sánchiány származhat az újkorból is, talán így biztosítottak könnyebb feljutást a tetőre. A kősánc és a természetes sziklaletörés által határolt terület 70 x 58 m nagyságú.

A kősánc alatt DK-i irányban meredek hegyoldal folytatódik, majd 40 m után újabb, ugyancsak természetes eredetű terasz következik. A terasz DNY-i végét az idáig lenyúló, természetes sziklaletörés zárja le, É-i vége azonban fokozatosan elmosódik, majd a hirtelen meredekké váló hegyoldal következik, amely a sziklaletörés alatt folytatódik. E teraszon nem látni mesterséges erődítésnek nyomát a felszínen. Külső lejtőjét szélesen elterülő, természetes eredetű sziklagörgeteg borítja, amely áthúzódik a DNY-i oldal sziklaletörése alá is. A terasszal bezárt alsó terület átmérője lefelé mérve 40 m, hossza pedig a szintvonalakkal párhuzamosan mérve kb. 70 m.

A felső és az alsó területen egyaránt sok őskori cserép található a felszínen, közelebbi kormeghatározásra alkalmas darab egyelőre nem került elő. A sáncvár korára vonatkozóan földrajzi helyzete alapján leginkább a késő bronzkor jöhet számításba. Ebben a korban többnyire magas fekvésű, nagy kiterjedésű sáncvárak a jellemzők. Azokhoz képest ez a sáncvár feltűnően kis területű, de a természeti adottságok csak ekkora területen tették lehetővé erődített telep kialakítását.

7. kép. Fony – Sülyedt-Bánhegy (Nováki Gy. és Sárközy S. felmérése 1993.)

8. kép. Fony – Sülyedt-Bányahegy helyszínrajza

A lelőhely korábban Gibárt–Várdomb, Gibárt–Földvár és Hernádbüd–Gata néven is szerepelt, jelenleg Hernádbüdhöz tartozik.³¹

Először Rómer Flóris jegyezte fel 1867-ben mint árokkal körülvett őskori erődöt.³² 1869-ben Szilágyi Ferenc, majd Csoma József említi.³³ Szendrei János 1888-ban pedig már cserepeket, agancskalapácsot és egyéb őskori leleteket ismertet Büdről.³⁴ A századfordulót megelőzően több helyen is utalnak rá,³⁵ melyek közöttük a „pontos felvételéről” (felméréséről!) is beszámolnak, mint amely a millenniumi kiállításra készült.³⁶ Ugyan- ebben az évben a Borovszky-féle megyei monográfia kőkori földvárnak tartja, amely alatt a völgyben viszont bronzkori telep nyomait említi.³⁷

A századfordulót követően is többen ismertetik a várat; így Soós Elemér, aki a vár fennsíkján szárazon rakott kőfalról számol be, majd a vár Könyöki és Gerecze várjegy- zékeiben is megtalálható. 1910-ben Csoma József már részletesebben ír a földvárról, megadja méreteit, de leleteit még kőkorinak tartva azzal egészíti ki megállapítását, hogy a bronzkorban is használták. A Várdomb oldalában két teraszt, a fennsík szélén pedig ő is kősáncot említ,³⁸ de ezeket a helyszínen utólag nem tudtuk azonosítani.

A „szárazon rakott kőfal” és a sok őskori lelet Pogrányi-Nagynál is szerepel,³⁹ sőt Genthon később úgy említi – Gereczére hivatkozva – mint ahol egy kiáztatlan várom és egy őskori földvár is található.⁴⁰ Kalicz Nándor azonban már a mai helyes kormeghatá- rozást, a kora bronzkori hatvani kultúrát állapította meg, és felhívta a figyelmet egyúttal az erre a korra jellemző jelenségekre is, hogy az erődített telepészhez egy nagyobb nyílt telep is csatlakozik és a kettőt mély árok választotta el.⁴¹

A Vártúrák kalauza is bronzkori eredetűnek tartja a telepet, de feltételezi, hogy itt a honfoglalás után kővár állt, amire állítólag néhány okleveles adat is utal, de ezekre nem hivatkozik.⁴² 1978-ban a Turista Magazin mint „várromot”, nagy kiterjedésű földvárként említi.⁴³ A lelőhelyen végzett 1983. évi felszíni kutatás azonban kizárólag bronzkori leleteket talált.⁴⁴ A Várdomb területén azóta is több alkalommal gyűjtöttek szórványos leleteket.⁴⁵

Hernádbüd község ÉK-i vége felett húzódik a Gata nevű széles dombhát. Ennek ÉK-i vége két ágra szakad, melyek közül a K-re eső, keskenyebb nyúlvány végén van a földvár, a községtől ÉK-re 1200 m-re. A térképeken a *Várdomb* felirat a Hernád felé eső részen van jelölve, a valóságos lelőhelytől ÉNy-ra 400–500 m-re.

³¹ *Földi E.*, 1980. 35., 50.

³² Rómer Flóris jegyzőkönyvei. II. 75–102. Kézirat. OMvH. Könyvtár.

³³ *Szilágyi F.*, 1869. 146.; *Csoma J.*, 1885. 9.

³⁴ *Szendrei J.*, 1888. 346.

³⁵ OMM.–Mo. 1891. 251.; *Hampel J.*, 1892. 58.;

³⁶ *Szendrei J.*, 1896. 442.; *Szendrei J.*, 1897. 185. – A felmérés hollétéről nem tudunk.

³⁷ *Vende A.*, 1896. 291.; *Mihalik J.*, 1896. 467.

³⁸ *Soós E.*, 1889–1928. I. 22, 120.; *Könyöki J.*, 1905. 279.; *Gerecze P.*, 1906. 71.; *Csoma J.*, 1910. 37, 125, 188.;

³⁹ *Pogrányi-Nagy F.*, 1928. 55.; *Pogrányi-Nagy F.*, 1929. 53,56.

⁴⁰ *Genthon I.*, 1961. 128.

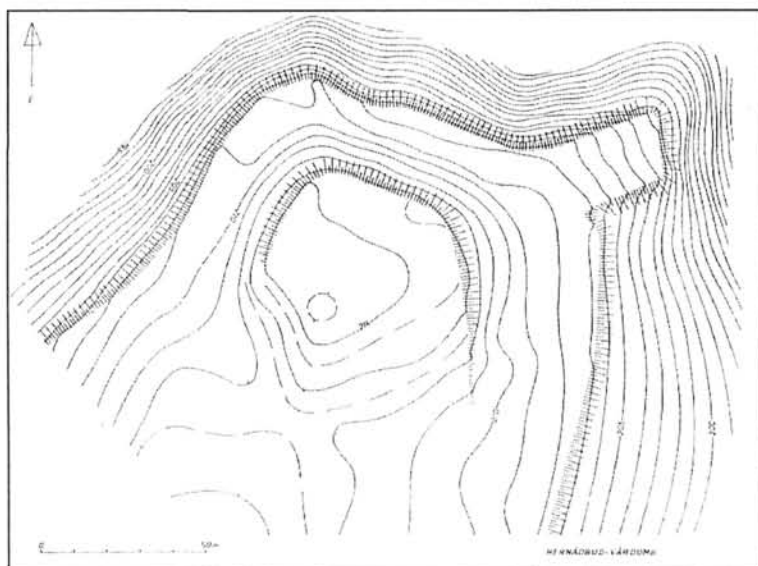
⁴¹ *Kalicz N.*, 1960a. 40.; *Kalicz N.*, 1960b. 259.; *Kalicz N.*, 1968. 117, 133. Itt a földvár már Gibárt köz- ség határába tartozóként szerepel.

⁴² VK, 1975. I. 232–233.

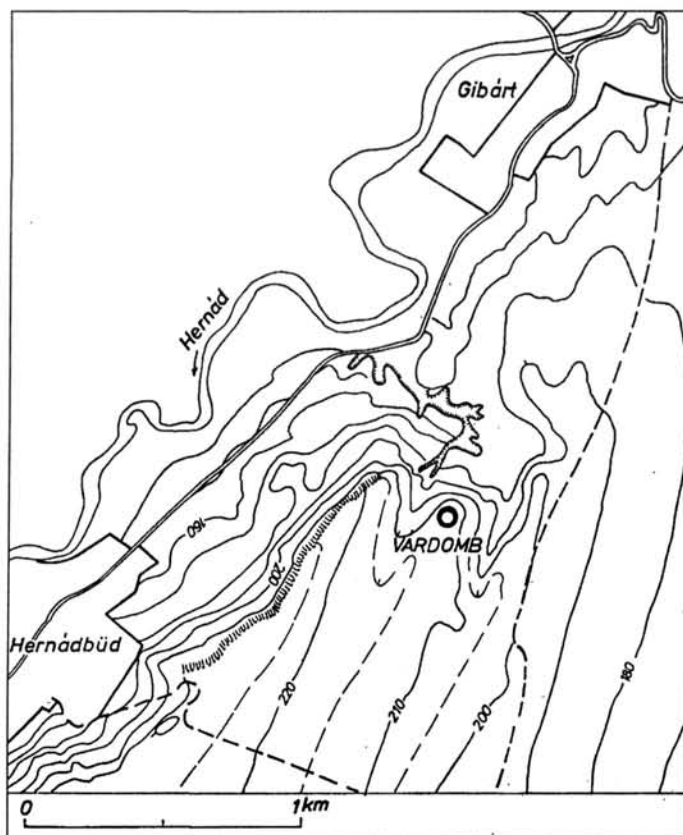
⁴³ Turista Magazin 30. 1978. 22.

⁴⁴ *L. Wolf M.–Simán K.*, 1983–1984. 81.

⁴⁵ *Gádor J.–Hellebrandt M.–Simán K.*, 1979. 111.; *B. Hellebrandt M.–Lovász E.*, 1986–1987. 274.

9. kép. Hernádbüd – Várdomb (Sándorfi Gy. és Nováki Gy. felmérése 1991.)

10. kép.
Hernádbüd – Várdomb
helyszínrajza

A lelőhely egész környéke jelenleg szántóföld, melynek következtében a földvárát nagymértékben szétszántották, ezért ma már csak a körvonalait tudjuk meghatározni. A központi, kerek lapos dombot a DNY-i oldalon egykor mély árok választotta el a dombvonulat folytatásától, amelyen DNY-i irányban tovább folytatódott a nyílt terep. Az árok erősen beszántott nyoma ma is jól látható, de annak egykori szélessége és mélysége csak ásatással állapítható meg. A központi domb többi oldalát elmosódott, de meghatározható perem jelzi, melynek átmérője 55–60 m. E domb alatt a Ny-i, É-i és K-i oldalon széles terasz fut körbe 5–6 m-rel alacsonyabb szinten, szélei alatt meredek oldallal. A terasz szélessége 25–40 m között váltakozik. Az ÉK-i sarokban egy kis lejtős része 25 m hosszan kinyúlik. A terasz azonban mai formájában nem kanyarodik be az egykori árokba, egyenes vonalban folytatódik a dombhát szélén, ami már az újkori szántás következménye, így a terasz D-i lezárását nem ismerjük. A földvár terrasszal behatárolt teljes területének átmérője kb. 130 m. Az egész területen – mint ahogy azt a korábbi irodalom is mindig megemlíti – sok őskori cserép található a felszínen.

A földvár a korai bronzkorba (hatvani kultúra) és feltehetően a középső bronzkorba tartozik. Az irodalomban több helyen említett középkori felhasználására semmilyen hiteles adat nincs.⁴⁶

Méra – Földvár (11–12. kép)

A századforduló idején több publikációban is említik ezt a helyet, mint őskori földvárat,⁴⁷ illetve mint neolitikori pogányvárat.⁴⁸ Később Pogrányi-Nagy Félix is pogányvárként említi.⁴⁹ Genthon István műemlékjegyzékében kifejezetten romot említ a Földvár-nál, később azonban annyiban pontosítja adatát, hogy csak a földvár nyomairól tesz említést.⁵⁰

Hogy a középkorban is ismerték ezt a várat, az Györffy György történeti földrajzából vált ismertté, ugyanis 1259-ben egy birtokmegosztás kapcsán megtartott határjárásban említik, hogy a határ egy „Vár”-nak nevezett dombon kezdődik, amely Alsó-Szend (ma Szalaszend) és Felső-Méra határában található.⁵¹ Kalicz Nándor mint árokkal erősített telepet említi, és a felszínen a hatvani és a füzesabonyi kultúra cserepeit gyűjtötte.⁵² A Vártúrák kalauza késő kőkorinak tartja a várat és egy teljesen téves helymeghatározást közöl róla.⁵³ 1970-ben egy helyi ismertetőben gyűrű alakú földvárnak írkák le,⁵⁴ majd később szerepel a közzétett megyei várjegyzékben is.⁵⁵

1979-ben Hellebrandt Magdolna bejelentésre a helyszínen terepbejárást végzett, melynek során a szántásban bronzkori cseréptöredékeket és őrlőköveket gyűjtött.⁵⁶

⁴⁶ Soós Elemér majd Pogrányi-Nagy Félix is megemlíti, hogy „a Várhegyen állt Káthay Mihálynak, Bocskai fejedelem titkárnak kastélya. Mikor Bocskay halála miatt méreggel való orgyilkossággal vádolták, a hajdúk felkoncolták, és kastélyát is széthányták.” Vö. Soós E., 1889–1928. I. 120.; Pogrányi-Nagy F., 1929. 56.

⁴⁷ OMM.–Mo. 1891. 252.; Soós E., 1889–1928. I. 22, 135.; Vende A., 1896. 295.; Gerecse P., 1906. 69.; – Soós Elemér szerint a fennsík karimáját kőből rakott száraz kőfal kerítette, de ennek nyomait ő sem látta.

⁴⁸ Csoma J., 1910. 125.

⁴⁹ Pogrányi-Nagy F., 1928. 55.; Pogrányi-Nagy F., 1929. 54.

⁵⁰ Genthon I., 1951. 153.; Genthon I., 1961. 187.

⁵¹ Györffy Gy., 1963. I. 144.; .

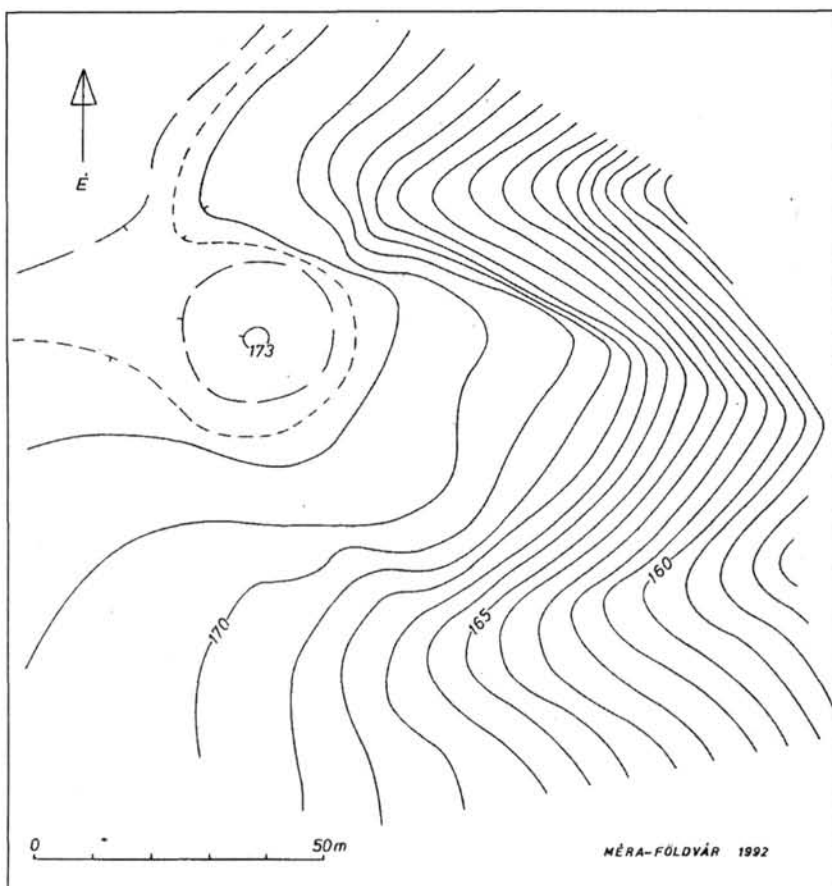
⁵² Kalicz N., 1968. 117.

⁵³ VK, 1975. I. 225.

⁵⁴ Hernád menti., 1970. 189, 268.

⁵⁵ Gádor J.–Nováki Gy.–Sándorfi Gy., 1978–1979. 27.

⁵⁶ Hellebrandt M.–Simán K., 1980. 92.

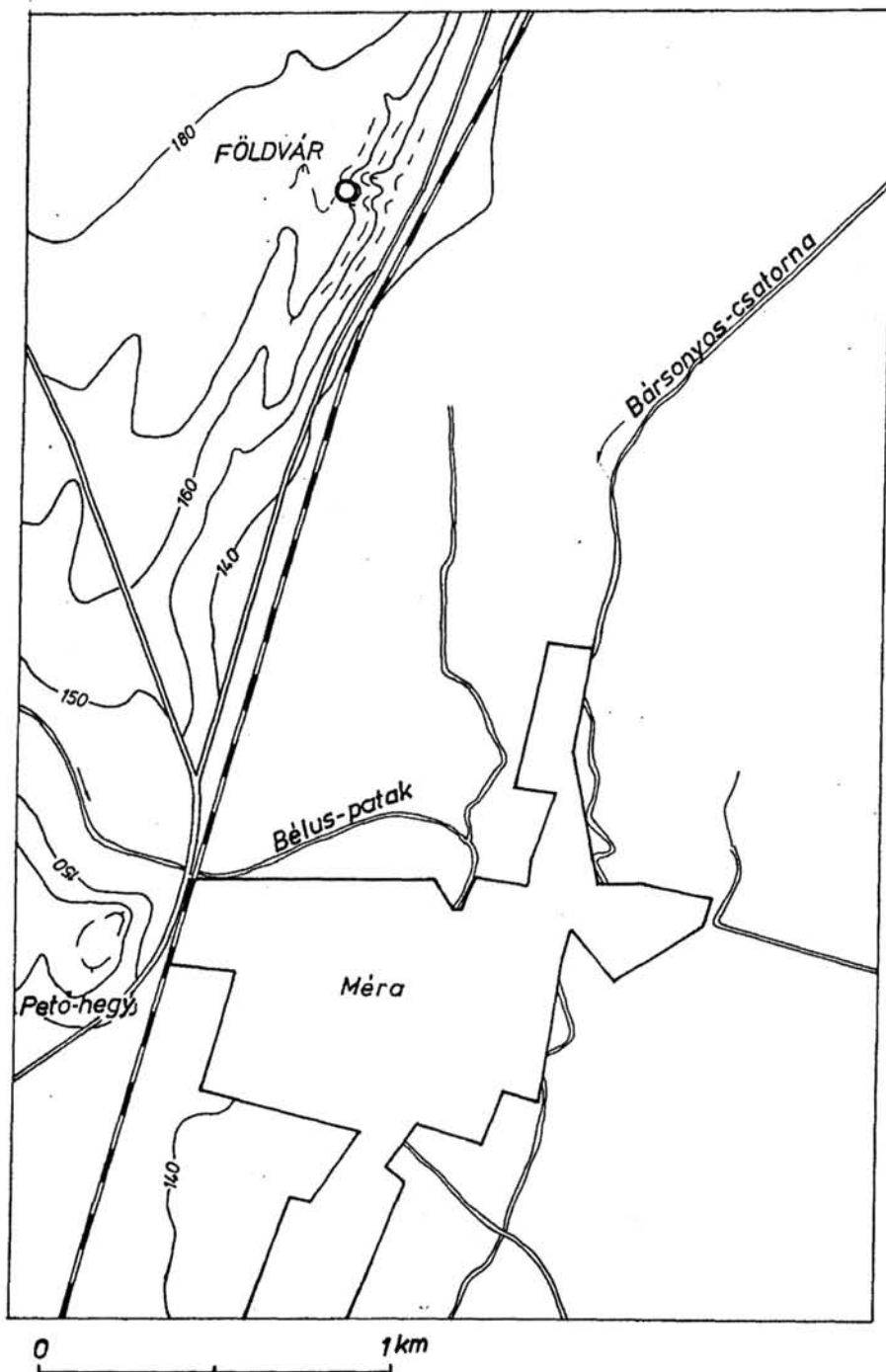

11. kép. Méra – Földvár (Nováki Gy. felmérése 1992.)

Mérától É-ra, a Novajdrány felé vezető országút – a 3. sz. főút – Ny-i oldala felett meredek oldallal egy fennsík végződik. Ennek vonalából a községtől 2 km-re két, mélyen bevágódó völgy választ külön egy kis lapos dombot, melyet *Földvár*-nak hívnak. A terület, amely korábban a község felsőmérái részéhez tartozott, jelenleg mezőgazdasági művelés alatt áll.

A földvár dombját három oldalról a meredek part, illetve a két völgy határolja. Ny felé a fennsík folytatásától egy eredetileg bizonyára mély, de ma már alig észlelhető árok választja el. Az egész domb és a vele összefüggő fennsík jelenleg szántóföld, így ez lehet az oka az árok betemetésének. A két kis völgy természetes eredetű, ezek esetleges mesterséges mélyítése az állandó szántás következtében nem állapítható meg. A domb egész területén és a hozzá csatlakozó fennsíkon sok őskori cserép hever a felszínen. A Soós Elemér által feltételezett kősáncnak azonban nem volt felismerhető nyoma a felszínen.

A földvár korára vonatkozóan Kalicz Nándor már ismertetett kormeghatározását fogadhatjuk el, mely szerint a korai és középső bronzkorba, közelebről a hatvani és a fűzesabonyi kultúrába sorolhatjuk a lelőhelyet. Az 1979. évi terepbejárás és leletei is ugyanezt a megállapítást erősítette.

12. kép. Méra – Földvár és Méra – Pető-hegy helyszínrajza

Szikszó – Református templom erődifala (13. kép)

Szikszó református templomának erődítményéről szinte valamennyi történeti, a településsel foglalkozó helytörténeti, műemléki és várakkal kapcsolatos irodalmi munka említést tesz. A körítőfalra vonatkozóan azonban ezek között egy-két kivételtől eltekintve megalapozott hiteles adatok alig bukkannak elő, főleg a legismertebb történeti adatok szerepelnek. Mivel a templomban és annak környékén – a helyreállítással egyidejűleg – a közelmúltban komplex régészeti-műemléki kutatások és ásatások voltak, és történetére is új, megbízható forrásokkal rendelkezünk, a korábbi irodalmának összefoglalásától eltekintettünk.

A Szikszó településmagjában elhelyezkedő középkori templomot a D-i irányból vezető mai úthálózat két oldalról, egy V alakot alkotva fogja közre. A két út a település egykori, mára már részben épületekkel beépített háromszög alakú piacterét rajzolja ki, melynek súlypontjában a templom áll. Az egykori, középkori állapotot tükröző településszerkezet Észak-Magyarországon több helyről ismert.⁵⁷

Egy Szikszót ábrázoló, 1868-ból származó térkép⁵⁸ a templom körül, pontosabban annak K-i félkörében a még meglévő vizesárkot ábrázolja, a ma is meglévő bejáratokkal szemben egy É-i és egy D-i hiddal. A hidaktól Ny-ra lévő másik oldalon viszont már ekkor sem volt nyoma ároknak, ugyanakkor a háromszög alakú piactér is határozottabban kirajzolódott még. Ezzel szemben sem a korábbi, sem a későbbi más térképeken nem találni az erődítmény egykori létére utaló térképi ábrázolást.

A templomot, attól váltakozó távolságra jelenleg egy 0,7–0,9 m vastagságú kőfal veszi teljesen körbe szabálytalan ovális alakban. É-i és D-i oldalán egy-egy kosárirves kapu található, míg DK-i részén legújabbán egy – a teherfuvarozást szolgáló – széles faláttörést képeztek ki. Az ovális fal egyedül az É-i kapunál törik meg, ahonnan enyhén befelé ívelve kb. 30 m hosszú egyenes szakaszt képez. Ugyancsak enyhe befelé ívelést figyelhetünk meg a fal DNy-i részén is.

A fal által körbezárt terület teljesen sík, a falon kívüli környező parkosított tereppel közel azonos szintben helyezkedik el. A terepszinttől a mai fal magassága kb. 2–2,2 m, melyen közel egy vonalban, kb. 1,7 m magasságban egy lőrészor fut körbe. A lőrészek kifelé szűkülő kiképzésűek, külső kisebb keresztmetszetük 0,3 x 0,3 m átlagos méretű. A falon körben jelenleg 49 db lőrést találunk, a falszerkezetben befalazott vagy megszüntetett lőrésnek nyoma nincs. Az É-i kapu két oldalán, valamint a DNy-i oldalon a lőrészek hiányoznak, ami ezen falszakaszok későbbi építésére, javítására utal. Ezt támasztja alá, hogy befelé ívelést is csak ezeknél a szakaszoknál tapasztalunk.

A templom körüli védőfal első műemléki szempontú szakszerű helyreállítása 1954-ben történt meg.⁵⁹ 1988-ban a templomról Erő Zoltán építész helyreállítási programot készített, amely a körítőfalat – forráshivatkozás nélkül – 18. századi eredetűnek határozta meg.⁶⁰

⁵⁷ Tóth P., 1994. 115.

⁵⁸ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Bm.U. 642. sz. térkép.

⁵⁹ Dümmerling Ö. *ifj.*–Détshy M.–Császár L.–Kuthy S., 1960. 112.; Joó T., 1976. 85.

⁶⁰ Erő Z., 1988. 3, 4.

1992–1995 között történt meg a templom életveszélyessé vált födém- és tetőszerkezetének átépítése, majd ennek kapcsán és részben ezt követően is a templom és környezetének komplex régészeti-műemlékvédelmi feltárása és kutatása is megtörtént Tamási Judit, majd Balázsik Tamás közreműködésével.⁶¹

A fentiek, valamint Balázsik Tamás kutatásai alapján Szikszó erődítményének története az alábbiakban összegezhető:

A jelenleg is fennálló templom Szikszó ugyanazon a helyen álló feltehetően harmadik temploma, amelynek építésére egy 1387-ből származó írott adat is utal, de az építkezés több szakaszban a 15. század legvégéig elhúzódott. A régészeti kutatás a templomot körülvevő korábbi körítőfalat a gótikus templom építéséhez kapcsolva 15. századinak határozta meg, annak alapozása alatt megfigyelt leletek és rétegjelenségek alapján, egyben a korábbi templom(ok) körüli temetőt övező árok maradványait is azonosítani lehetett. A 15. századi körítőfal 170 cm vastag volt, alapozási mélysége a fal mai külső oldalán közel 2 m mélységben mutatkozott. Miskolc 1544-es török általi elpusztításával egy időben kerülhetett sor a templom védekezésre való felkészítésére. Feltehetően már a megerősített templomot említhette várként Perényi Ferenc egy 1560-ban írt zálogosítási levélben, amelyben a 4000 forintban lekötött település mellé a várat is feleségének, Bebek Katalinnak zálogosította el, hogy a várost senki el ne vehesse tőle. Szikszó adójára azonban a török is igényt tartott, így a mezőváros 1558. október 13-i felégetése, 1566-os, 1567-es, 1573-as és 1577-es kirablása az adófizetés folyamatosságát biztosító intézkedések lehettek. A támadások elől a lakosság a templomban talált menedéket, mint 1566-ban is, amíg segítség nem érkezett. 1577-ben pedig a Márton-napi vásár idején támadta meg Szikszót a török, amikor a lakosok a templomban misét hallgattak, így a templom kerítésénél – a középkori körítőfálnál – próbáltak ellenállni, de ez nem sikerült, így csak maga a templom adott menedéket, ahonnan eredményesen ellenálltak.

Komolyabb erődítési munkákra Szikszón csak az 1580-as évekből van adat. Egy 1586. évi levél szerint a szikszóiak engedélyt kértek földesuruktól, Perényi Györgytől, hogy a Magyar-hegyen álló elhagyatott Szent János-kápolna köveit hordhassák le az erődítésekhez.⁶²

A budai pasa 1588. január 23-i levelében arról panaszkodik Ernő főhercegnek, hogy a szikszóiak nem fizették az adót, hanem a végvári kapitányok segítségével bízza inkább palánkot építettek. A pasa egy másik, 1588. októberi levele szerint a „kastél” védelmére a főherceg ágyút és tarackot is adott.⁶³

1588. október 8-án délután támadta meg a török Szikszót, melynek lakosai nagyrészt már elmenekültek, csak egy kisebb csoport szánta el magát a védekezésre és az erődített templomban húzódott meg. Hősiesen felvették a küzdelmet a túlerővel, de egyre beljebb szorultak, elvesztették a palánkot, a templomot, s már csak a toronyban tartották magukat néhányan. A források ellentmondanak a tekintetben, hogy sikerült-e nekik kitarítani a felmentő sereg megérkezéséig. Eközben a törökök kirabolták és felgyújtották a várost.⁶⁴

A Szikszó látképét megörökítő, első fennmaradt ábrázoláson, amely a török feletti 1588-as győzelmet propagáló beszámoló illusztrációjaként jelent meg, csak a házakkal

⁶¹ Ezúton köszönjük meg Balázsik Tamásnak, hogy „A szikszói református templom” című kutatási eredményeket tartalmazó javított kéziratát rendelkezésünkre bocsátotta.

⁶² Balázsik T., i. m. passim.; Balázsik T., 1999. 171–177.; Szabó A., 1999. 852.

⁶³ Csorba Cs., 1980. 85.; Németh G., 1986. 60.; Balázsik T., i. m. passim.; Balázsik T., 1999. 177.

⁶⁴ Szabó A., 1999. 855.

körülvett templom látható a templomtól DNy-ra égre csapó lángokkal. *Wilhelm Dillich* Vngarische Chronika című, 1600-ban kiadott művében viszont ötszög alaprajzú, sarkain kerek bástyákkal erődített és vizesárokkaal védett erődítménynek ábrázolja Szikszót, amelyen belül fedél nélküli templom áll. A rajz azonban nem a helyszínen készült, mi-ként arra a háttérben elhelyezett mecsetből következtetni lehet, de készítője tudott a szikszói erődítményről.⁶⁵

Forgách Imre iródeákjának a győztes 1588. évi szikszói győzelmet megörökítő, de befejezetlenül maradt leírásából pedig annyit tudunk meg, hogy az alacsony, mindössze egy sor gerendából álló embermagasságú kerítést a templom körül gerendákkal megma-gasították.⁶⁶

Feltételezhető, hogy legkésőbb ekkor falazták fel mintegy 1 m-rel a templom ab-laknyílásainak alsó részeit és alakítottak ki lőréseket ezekben a szentély és a déli kápolna ablakában, valamint a szentély D-i, a hajó K-i, valamint a déli előcsarnok K-i és Ny-i falában. A puskatűz számára kialakított nyílások helyzete egyúttal arra is utal, hogy a D-i oldalt tartották védtelenebbnek és innen várták a támadást.

Szikszón a templom körüli „kerítés”-en kívül egy külső, települést övező palánk is volt.⁶⁷

Kifejezetten a templom körüli erődítményről ezt követően már nem találunk ada-tokat, a protokollum újkori adatai viszont a ma is fennálló falra vonatkozathatók. Így 1734-ben a templom romladozott kökerítését felépítik és bevakolják. Kérdésként merül fel, hogy ekkor bontották-e vissza a talajszintig a középkori 170 cm széles körítőfalat és építették meg külső széléhez igazodva a ma is meglévő kb. 70 cm szélességűt. 1769-ben a körítőfal D-i kapuja előtti hidat említik, 1782-ben bevakolták és rendbe hozták a templom kerítését, a fal mellé négy „köoszlopot” (támpillért) építettek, a kerítés tetejét pedig lapos kövel fedték le. 1793-ban a D-i nagykapu előtti, 1806-ban pedig az É-i fahi-dat kőhíddá építették át. A D-i oldalon lévő hidat 1813-ban középen felbontották, hogy a hosszas esőzés miatt kiáradt vizet levezethessék. 1826-ban készült el a körítőfal két, egyforma méretű késő barokk kapuja. 1842-ben a templom körül fekvő posványos árkot említik, amely egy 1854-es említés szerint a templom kökerítésétől számítva 7 öl, kb. 14 m széles volt.⁶⁸

ELPUSZTULT ERŐDÍTMÉNYEK

Boldogkőújfalu – Kincseshegy (14. kép)

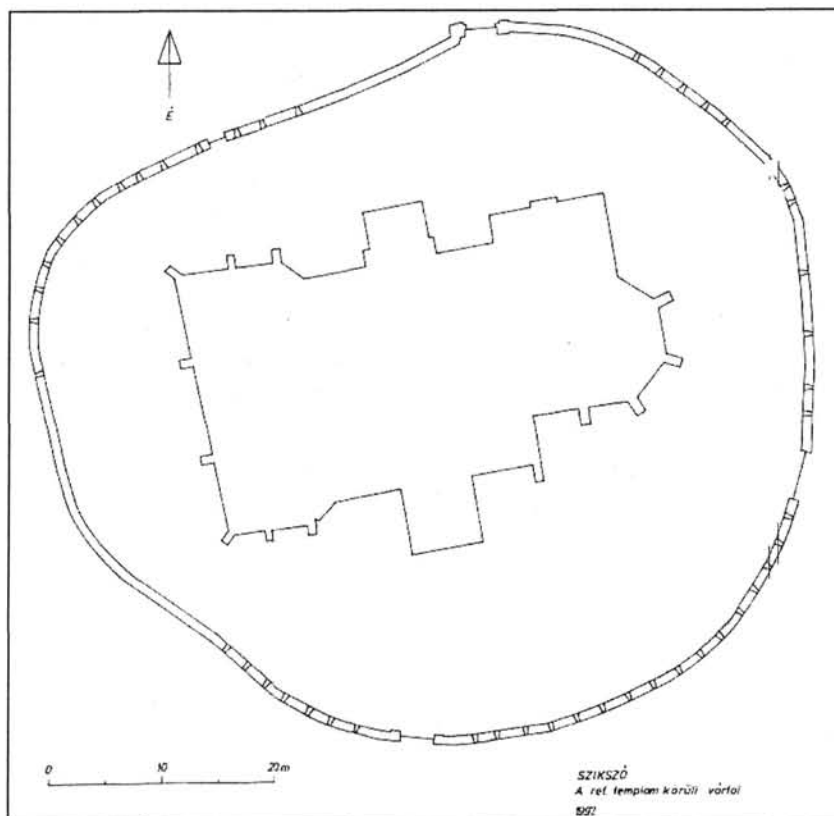
Erre a lelőhelyre vonatkozóan irodalmi adatról szintén nincs tudomásunk. A hely akkor került a figyelmünk előterébe, amikor 1997 tavaszán Prágai Albert geológus be-számolt arról, hogy a Kincseshegyen őskori telep nyomaira lelt, egyúttal néhány jelleg-telen őskori edénytöredéket is átadott, amelyeket a hegy felső részén talált. Ennek alapján ugyanazon év júliusa végén került sor részünkről a hegy bejárására.

⁶⁵ Balázsik T., i. m. passim.; Balázsik T., 1999. 177–178.

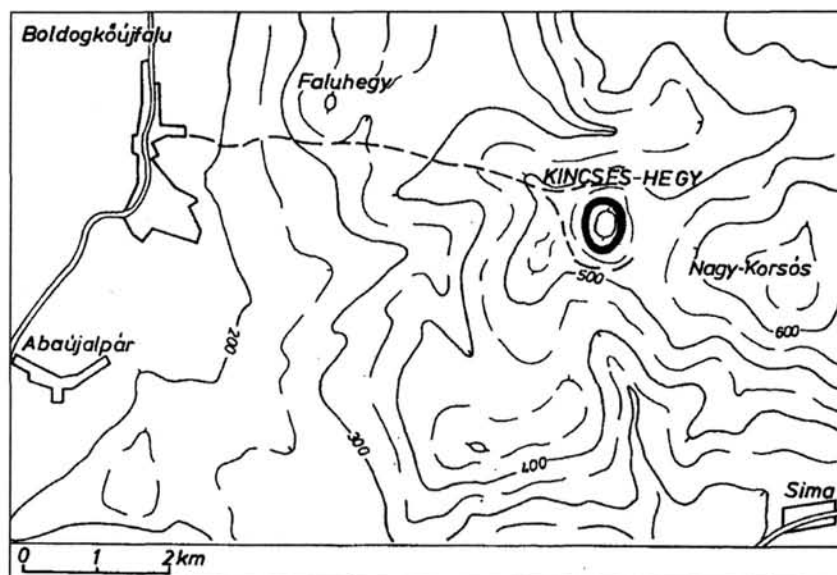
⁶⁶ Forgách I.: Narratio de victoria nostrorum ad Sixoviam in Hungaria anno 1588. OSZK Kézirattára Fol. Lat. 4034.

⁶⁷ Lásd: Az elpusztult erődítmények című részben.

⁶⁸ Az Szikszai Reformata Szent Ekklesiának Prothocolluma. É. n. I–II. köt. passim.

13. kép. Szikszó – Református templom erőd fala (Nováki Gy. és Sárközy S. felmérése 1997.)

14. kép. Boldogkőújfalu – Kincses-hegy helyszínrajza

A Kincses-hegy Boldogkőújfalutól K-re 3 km-re emelkedik, és a Zempléni-hegység egyik belső hegyét jelenti, melynek tengerszint feletti magassága: 623,5 m. Körös-körül meredek oldala erősen sziklás, kőgörgetes. A tetőn egy természetes eredetű, kőhalmazokból álló gerinc fut végig É–D-i irányban. A hegy K-i oldala rendkívül meredek, ahol nem tapasztaltunk régészeti értékelhető nyomot. A Ny-i oldala valamivel enyhébb lejtésű, de ezt is kőgörgeteg borítja.

A Ny-i oldalon a csúcstól lefelé kb. 10 méterre egy terasz van, majd tovább lefelé még további 3–4 teraszt figyeltünk meg. Két terasznál egy-egy kb. 2 x 3 m-es területen a kövek annyira hiányoztak, mintha szándékosan ki lettek volna e területekről emelve, mintegy házhely gyanánt, ezek eredete azonban – alaposabb kutatás hiányában – bizonytalannak tekinthető. A teraszok egyébként csak nagy vonalakban követhetők, a sok felszínen heverő kő miatt kiterjedésük nem határozható meg. A teraszok jóval a DNy-ra csatlakozó Fekete-hegy előtti nyereg felett megszűnnek. Nem látni teraszokat sem a hegy É-i, sem a D-i oldalában, hangsúlyozni kell azonban, hogy a sűrű aljnövényzet, az áttekintést nehezítő bokrok és a kőgörgetegenek miatt nehezen bejárható hegyoldalban nem lehetett mindent megnyugtatóan megfigyelni.

Bár sáncot nem tudtunk meghatározni, lehetséges, hogy más évszakban, amikor az erdő áttekinthetőbb, felismerhető lehetne, de ha van is, mindenképpen jelentéktelen, szétomlott alakban maradt ránk.

A Kincses-hegy mindenképpen a magasan elhelyezkedő, védett fekvésű őskori telepek közé tartozik. A talált néhány jellegtelen cserép önmagában nem korhatározó, a lelőhely fekvése és jellege alapján bizonyára a késő bronzkori védett (erődített?) telepek közé tartozik.

Encs – castellum

Encs egykori castellumát Soós Elemér kéziratosa munkája említi először, de szerepel a kastély Pogrányi-Nagy Félix várfeliratos munkájában is.⁶⁹ Molnár Endre 1935. évi megyemonográfiája pedig csak azt az adatot közli róla, miszerint 1667-ben Encsen egy régi pusztuló kastélyt említenek, melyet nem sokkal később a császári csapatok megerősítettek és őrséggel láttak el.⁷⁰ Ugyanez az adat található a későbbi monográfiákban is.⁷¹ Legutóbb Csorba Csaba foglalta össze a castellumra vonatkozó adatokat.⁷²

Az encsi castellum – mint erődített földesúri lakóhely – feltehetően a 16. század második felében, vagy a 17. század elején épülhetett. Első említése 1621-ből való, amikor Móricz Márton tulajdonaként szerepel.⁷³ 1671–1678 között több összeírás maradt fenn a castellumról, amelyek szerint a vizesárok, latorkerttel övezett, belül pedig tapasztott palánkkal védett épületegyüttesnek felvonóhidás kapuja volt. Az uradalom és a kastély összeírására azért került sor, mert a Káthayaktól, a Wesselényi-összeesküvésben való részvételük miatt javaikat a király elkobozta. 1675-ben még német őrséget találunk az encsi várkastélyban, később azonban katonai jelentősége megszűnik és a 17. század végén már használaton kívüli rom volt.

⁶⁹ Soós E., 1889–1928. I. 121.; Pogrányi-Nagy F., 1928. 54.

⁷⁰ Molnár E., 1935. 147–148.

⁷¹ Hernád menti, 1970. 53.; Bolló J., é. n. 1.

⁷² Csorba Cs., é. n. 6.

⁷³ Uo.; U. et C. 7/1. 95.

Egy 1853-ban készült térképen Encstől D-re, a nagy legelő szélén a Devecseri-patak képezte – feltehetően mesterséges – négyszög alakú szigeten jelölik a régi kastély nyomát. Az 1960-as évek elején, amikor a *Kastélydomb*-nak nevezett domb egy részét építkezéshez elhordták, régészeti megfigyelésre is sor került. Ekkor néhány középkori cserepet és kályhacsempe-töredéket találtak.⁷⁴

1993-ban még sikerült azonosítani Encs D-i széle mellett, az ártéren azt a dombot, melyet a helybéli lakosok ma „Királydomb”-nak mondanak. A dombból akkoriban is hordtak földet, sőt egészen friss kibányászás nyomai is látszottak. Ezek mellett sok őskori és kevés középkori jellegű cserép található. A teljesen feldúlt, nagyrészt elhordott domb a régészeti kutatás szempontjából már nem volt értékelhető.

Encs-Fügöd (Felsőfügöd) – castellum

Először a Borovszky-féle megyei monográfia tesz említést arról, hogy Felsőfügödon erődítmény volt, de ennek már nincsenek nyomai, így csak a castellum 16. századi várnagyát említi.⁷⁵ Soós Elemér szerint a fügödi 16. századi várkastély (*castellum*) Felsőfügödon a község temploma helyén állhatott. Soós 1926-ban járt itt és azt állapította meg, hogy a terep süppedékeiben felismerhetők az egykori árok nyomai és a vár fekvése is. A várakok a vizét É-on a Bársonyos-érből nyerte és DNy-on bocsátotta ki, így a vár minden oldalról biztosított volt. A vár kapuját ugyanakkor a Ny-i oldalon feltételezte.⁷⁶

Az erődítményre utaló első ismert írott adat 1559-ből való, mikor Panka Péter nevű várnagyát említik.⁷⁷ Egy szintén 1559-ből származó közgyűlési jegyzőkönyv pedig Pethő Pál-t, mint a fügödi castellum kapitányát említi.⁷⁸ 1564-ben egy Garadnán tartott megyegyűlésen tárgyalták a kassai polgárság óvását György János fügedi várnagy ellen, aki a forrói jobbágyságot sanyargatta és Fügödon munkára kényszerítette.⁷⁹

Az erődítmény egykori tényleges helyére és kialakítására Fügeden mára már semmi nem utal, és így nem volt igazolható Soós Elemér lokalizációja sem.

Felsőgagy – castellum

A felsőgagyai erődített kastélyról először Csoma József 1896-ban tett egy rövid említést a Borovszky-féle megyei monográfiában, de az egy évvel későbbi megyei családtörténeti művében – eredeti levéltári adatok felhasználásával – már gazdag anyagot közölt róla. Eszerint a falu D-i végén a Patracból és a faluból lefolyó vizek között építették fel a gagyiai kőházukat, amely az utódok által továbbépítve, nagyobbítva később, mint erődített kastély (*castellum ad modum fortalitii erectum*) állt fenn.⁸⁰ Molnár Endre 1935-ben viszont csak annyit közölt a kastélyról, hogy annak helyére épült később a Darvas család kúriája.⁸¹

⁷⁴ Kemenczei T.–K. Végh K., 1964. 239.; Csorba Cs., é. n. 6.

⁷⁵ Vende A., 1896. 297.; Enyiczkey B.–Sziklay J., 1896. 493.

⁷⁶ Soós E., 1889–1928. I. 147–152.; Pogrányi-Nagy F., 1928. 55.; Pogrányi-Nagy F., 1929. 53, 54.

⁷⁷ Csoma J., 1897. 427, 480.

⁷⁸ Tóth P., 1990. 39.

⁷⁹ Enyiczkey B.–Sziklay J., 1896. 493.; Hernád menti, 1970. 92.

⁸⁰ Csoma J., 1896. 534.; Csoma J., 1897. 35–37, 41–42, 212, 258, 402–403.

⁸¹ Molnár E., 1935. 151.

A kastélyról jelenleg öt korabeli összeírást ismerünk az 1671 és 1718 közötti időből,⁸² ezek egy részét – tévesen Gagybátorra vonatkoztatva – H. Takács Marianna is közzétette 1970-ben.⁸³

Felsőgagy eredetileg az Aba nembeli Gereven comestől származó Gagy család ősi birtoka, egyben birtokközpontja lehetett. Az itteni kőházat először akkor említik, amikor 1479-ben Gagy (Báthori) László Gagy birtokát több környékbeli birtokkal együtt Horváth János máramarosi főispánnak és feleségének adja zálogba. Gagy László a 15. század végén felvette a Báthori nevet, és ezzel ő lett a gagy Báthori család őse.⁸⁴

Báthori Ferenc özvegyét, Puthnoki Zsófiát az 1540-es években Mondolai Kristóf vette feleségül, aki így megkapta Felsőgagyot és több környékbeli birtokot. Fia, Péter – mint Bebek György gömöri főispán familiárisa – a felsőgagy kastélyban lakott, és amikor 1560-ban Bebek meglátogatta, testvéreivel, barátaival, embereivel együtt kastélyából kiűzte, ingóságait elvette, birtokát elfoglalta. A birtokaitól megfosztott Mondolai Péter testvéreivel 1563-ban a pozsonyi káptalan előtt kért jogorvoslást sérelmeire, mire Ferdinánd király még ugyanabban az évben elrendelte Abaújvár megyénél a károsult birtokaihoz történő visszahelyezését. A megye visszahelyezési kísérlete 1564-ben Bebek György felesége, Patócsi Zsófia fegyveres ellentámadása miatt meghiúsult. Azonban 1566-ban már nem vették figyelembe a Bebek által megbízott gagy várnagy, Terchi Mihály ellenállását. A Szabadka várát a töröktől visszafoglaló seregek a törökbarát Bebek György várait, köztük Gagyot ostromolni kezdték és azok megadták magukat.⁸⁵ Mondolai Pétert ezután a kastély és az ahhoz tartozó birtokokba visszahelyezték. Megerősítésként Mondolai Péter és testvére Pál 1569-ben a királytól is adományba kapták a birtokokat, melybe 1584-ben ellentmondás nélkül beiktatták őket.⁸⁶

1574-ben Báthori László özvegye, Tholdi Anna tiltakozott az ellen, hogy Balassa András a felsőgagy erődített kastélyon, amelyet elfoglalva tartott, valamit építtessen vagy javíttasson.⁸⁷ 1584-ben egy Fuló Mátyásné (Mondolai Zsuzsanna) és Mondolai Pál közötti birtokosztály alkalmával a felsőgagy erődített kastély Fuló Mátyásnének jut, ezért nevezik később Fuló kastélynak.⁸⁸ A Mondolaiak 1587–1588 körüli kihalásával nyílt csak meg a lehetősége a Báthoriaknak, hogy az egykor elzálogosított javakat 1588-ban Báthori János visszaválthassa.⁸⁹

Az 1671-es összeírásakor a kastélyt emeletesnek írják le, ahol egy kőtorony is áll, 1718-ban viszont csak azt említik meg róla, hogy a romos kastély négyszegletes volt.⁹⁰ Ugyancsak romosnak írják le 1745-ben is, amelynek boltozatai beszakadtak, a belső épületek elpusztultak és csak a pusztá külső falai álltak.⁹¹

Az egykori feltehetően erődített épületnek napjainkra sem a pontos helye, sem pedig maradványai nem ismertek.

⁸² U. et C. 1. 241–2., 4. 78., 5. 40.

⁸³ H. Takács M., 1970. 191–192.

⁸⁴ Csoma J., 1896. 534.; Csoma J., 1897. 36, 41–42, 258.

⁸⁵ Csoma J., 1897. 402–403.; Forgách F., 1977. 865.

⁸⁶ Csoma J., 1897. 402–403.

⁸⁷ Uo. 42.

⁸⁸ Uo. 212.

⁸⁹ Uo. 41, 403–404.

⁹⁰ U. et C. 1. 241–242.; H. Takács M., 1970. 191–192.

⁹¹ Csoma J., 1897. 36–37.

A felsővadászi várkastély első alkalommal Forgách Ferenc históriájában bukkan fel, aki beszámol arról, hogy az erődítményt a törökök 1567-ben felgyújtották és elfoglalták.⁹² Erről az ostromról, mint a kastélyra vonatkozó legismertebb eseményről a későbbi munkák is rendszerint beszámolnak.

1878-ban Vincze Gábor tette közzé a kastély 1631. évi inventáriumát, majd Soós Elemér foglalkozott részletesebben a várkastéllyal, aki egy 1633. évi leltár alapján írta le az épület egykori kialakítását. Eszerint a mai helyén, a dombhát ÉNy-i lejtőjén álló kastélyt ekkor vízesárok vette körül, és az épületet még ugyanabban az évben átépítették és nagyobb ablakokkal látták el. Építési ideje – Soós szerint – a 16. század első felére tehető.⁹³

A századvég nagy összefoglaló monográfiáiban is több helyen szerepel az építmény, majd 1910-ben Puky Andor közölt róla további adatokat, aki az 1567-ben szereplő, török ostromot elszenvedett kastélyt az őskori földvár helyére „lokalizálta”. Említést tett egyben arról is, hogy a helyi hagyomány a mai kastély egyik helyiségét I. Rákóczi Zsigmond (1544–1608) erdélyi fejedelem születési helyének tartja. Puky szerint azonban a fejedelem inkább az „öles vastag falakkal egy emeletre két szögletorronnyal” kialakított, majd később többször átépített kastély építője lehetett.⁹⁴

Az 1930-as évek megyei monográfiái alapvetően a korábbi adatokat ismételték meg kiemelve azt, hogy a Rákóczi család a török ostrom után új kastélyt épített, ami a jelenleg fennállóval azonos.⁹⁵

A kastély a műemlékjegyzékekben is szerepel, így Gerecze Péternél, majd Genthon István topográfiáiban is. Ez utóbbi szerint az 1850–60 között teljesen átalakított kastély alapfalai a 16. századból származnak, és ugyanezt állapította meg róla később Joó Tibor is.⁹⁶ A kastéllyal legrészletesebben eddig H. Takács Marianna foglalkozott, aki a kiadott források elemzéséből próbált következtetéseket levonni a kastély korára, építőjére és kialakítására, végső következtetései azonban csak kritikával vehetők figyelembe.⁹⁷

A felsővadászi Rákóczi-kastély – a település Vadász-pataktól K-re lévő részének D-i szélén – a templomhoz közel, de tőle egy utcával elválasztott területen helyezkedik el. Jelenleg általános iskolaként használják.

Az itt álló egykori kastélyról az 1631 és 1704 közötti időszakból jelenleg 12 összeírást ismerünk, de ezek nem ugyanarról az épületről szólnak. Említést érdemel közülük két 1704-ből származó összeírás, amely a korábbi időszakra visszatekintve itt két kastély fennállását említi, miszerint II. Rákóczi György fejedelemé volt a fából épült kastély, amely az összeírás idejére (1704-re) már elpusztult. És volt egy másik fennálló kastély is Rákóczi Pál tulajdonaként, amely kőépület volt. Ez utóbbi a ma is álló épület korai magjával azonosítható.⁹⁸

A jelenleg fennálló kastélyépület mai alakját 1870 körül nyerte, amikor Vay Tihamér romantikus stílusban átépítette.⁹⁹ Valószínűsíthető, hogy a jelenlegi kastély nem

⁹² Forgách F., 1977. 897.

⁹³ Vincze G., 1878. 927–940.; Soós E., 1889–1928. I. 138–146.

⁹⁴ Eryiczkey B.–Sziklay J., 1896. 491.; Csoma J., 1897. V, 476–480.; Puky A., 1910. 267–8.

⁹⁵ Molnár E., 1935. 155–156.; Kertész J.–Fóris A.–Follajtár E., 1939. 177–178.

⁹⁶ Gerecze P., 1906. 69, 1139.; Genthon I.–Szentiványi Gy., 1939. 102.; Genthon I., 1961. 96.; Joó T., 1978–1979. 32.; Joó T., 1992. 16–7.

⁹⁷ H. Takács M., 1970. 28, 110, 186–7.

⁹⁸ U. et C. 4. 71., 8. 179–180.

⁹⁹ Puky A., 1910. 267.; Molnár E., 1935. 156.; Joó T., 1992. 17.

lehet azonos azzal az épülettel, amely 1567-ben a török ostromot elszenvedte. A két 1704. évi összeírás a szilárd falazatú kastélyt Rákóczi Pál birtoklásához köti. A településen a család több ágának álltak udvarházai. A legkorábbi ismert 1631. évi összeírás éppen Rákóczi Pál castellumának inventáriumát tartalmazza, amely valóban falazott épületet ír le.¹⁰⁰ Az összeírás az épület körüli védelmi célú építményekről is beszámol, mint: „*Egy emelcsős kapu, két lánczával...*”, „*Az templom felül való bástyán*”.

Az egyemeletes épület korai formájában egy középső kétraktusos főtömbből és annak átellenes sarkaihoz egy-egy toronyszerűen kapcsolódó bővítményből áll, ami alaprajzilag hasonlóságot mutat Golop és Vaja 1590 körül épített várkastélyaival.

Az épület kora alaposabb helyszíni kutatás nélkül nem állapítható meg, de a legkorábbi részeinek 16. század végi építése elképzelhető. Ha ez igazolódik, akkor a várkastély építése valóban az 1608-ban meghalt Rákóczi Zsigmond fejedelemhez köthető, akinek fia (III.) Zsigmond (1595–1620) már születhetett az épület egyik helyiségében.

Felsővadászon napjainkra már semmi nem utal a várkastély egykori erődített voltára.

A település a 15. század elejétől a Perényi család tulajdona, amit 1517-ben más birtokkal együtt a Rákóczi család tagjai, Zsigmond és Ferenc vásárolnak meg 3000 Ft-ért. Felsővadász nevét később a Rákócziak előnévként is felvették.¹⁰¹ Ettől kezdve egészen 1711-ig a Rákócziaké maradt Felsővadász, mint egy 18 helységből álló uradalom központja.¹⁰²

A felsővadászi kastélyra vonatkozó legkorábbi adat 1556-ból származik, amikor a kihalt Tomori család birtokainak és vagyonának elosztása miatt kialakult hatalmaskodás kapcsán említik. Ekkor Rákóczi Mihály már második alkalommal támadta meg Bekek György segítségével Réghy Kelemen hangácsi erődített kastélyát és zsákmányát a felsővadászi kastélyába vitte. Réghy Kelemen a királyhoz fordult, aki 1558-ban elrendelte az elrabolt javak és elfoglalt birtokok visszaadását. Amikor azonban Réghy Kelemen látta, hogy a király parancsának békés úton nem tud érvényt szerezni, még ugyanabban az évben megtámadta a felsővadászi kastélyt, melyet elfoglalt és Rákóczi Mihály ott őrzött összes javait a hangácsi kastélyába szállította.¹⁰³

1567-ben Hasszán török pasa egy kisebb serege Felsővadász erődített kastélyát is megostromolta. A Rákóczi György birtokában lévő kastély elfoglalására azonban csak hosszas küzdelem és a védők legyőzése után került sor, mivel a törökök a kastélyt felgyújtották, a kitörő őrség pedig két ember kivételével elesett.¹⁰⁴ A birtok a kastéllyal 1711-ig volt a Rákócziaké, amikor elkobozták tőlük és 1713-ban királyi adomány útján a Meskó család tulajdonába került. A 19. század elején Meskó Jakabtól a Vay család vette meg, akik 1945-ig voltak tulajdonosai.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Vincze G., 1878. 927–940.

¹⁰¹ *Encycykey B.–Sziklay J.*, 1896. 491.; *Csoma J.*, 1896. 534.; *Csoma J.*, 1897. V, 471.; *Molnár E.*, 1935. 155.

¹⁰² *Csoma J.*, 1897. 471–472, 474, 476, 602.

¹⁰³ *Csoma J.*, 1897. 476–480.; *Molnár E.*, 1935. 155–156.

¹⁰⁴ *Hoffmann A.*, 1896. 111.; *Vende A.*, 1896. 299.; *Molnár E.*, 1935. 155–156. Molnár szerint a törökök a kastélyt lerombolták.

¹⁰⁵ *Vende A.*, 1896. 299.; *Encycykey B.–Sziklay J.*, 1896. 514.; *Puky A.*, 1910. 268.; *Molnár E.*, 1935. 156.; *Jóó T.*, 1992. 16–17.

Gagybátor – castellum

Bátort várkastélyként először Forgách Ferencnek 16. század második feléből származó emlékirata említi.¹⁰⁶ A későbbi történeti irodalomban Forgách közlése nyomán sok helyen említést tesznek a gagybátori erődítményről.¹⁰⁷

A település a 14. századtól az Aba nembeli Báthoriaké volt egészen 1689-ig, a család kihalásáig,¹⁰⁸ így valószínűleg a Báthoriak emelheték az épületet. Forgách Ferenc az 1567. év eseményeinél leírja, hogy a János Zsigmond segítségére jött Hasszán temesvári pasa támadása következtében Gagybátor várát is felhagyták, így a török miatt a környék lakossága biztonságos helyre menekült.¹⁰⁹ Forgách szűkszavú közléséből azonban nem tudjuk meg, hogy sor került-e az erődítmény ostromára vagy nem.¹¹⁰

Erről az az 1582-ből származó okirat tudósít, mely szerint Tholdi Anna, Báthori László özvegye – tekintetbe véve a birtokai s különösen a gagybátori erősség védelésénél tanúsított hű szolgálatait – Rákóczi Zsigmond szendrői főkapitánynak eladta prűgyi, felsőtokaji, kistokaji és lenkei birtokait 2100 Ft-ért. 1644-ben I. Rákóczi György Báthori Miklósnak olyan tartalmú védlevelet adott ki, melyben gagybátori házát, faluját, majorságát és minden lábasjóságát a megye oltalmába helyezi. Az erődített kastély Gagybátor ÉK-i szélén állhatott, melyre egy 1703-ból származó összeírásban találunk utalást: „A napkeleti soron vajda (Krasznokvajda) felől, vagyon a falu felvégén, egy leomladozott, némely részén fennálló kőfal, mely is azelőtt két contignatióju kastély volt”. A kastély a 18. század elején, az örökösök birtokfelosztásakor már csak alapjaiban állhatott.¹¹¹

A megjelölt helyen – a falu ÉK-i sarkán – jelenleg a Jakabfalvi család 1820 körül épített klasszicista kúriája található, erődítésre utaló nyomok nélkül.¹¹² A falu ezen ÉK-i részét több alkalommal, így legutóbb 1993-ban is bejártuk és a kúria feletti domboldalt átvizsgálva erődítésnek nem találtuk nyomát. Ezért tévesnek tekinthetők mindazok az adatok, amelyek itt még látható romokat említenek.¹¹³

Garadna – erődített település

Garadna egykori erődítetttségére vonatkozóan mindössze egy adatot ismerünk, miszerint a török 1641-ben Garadna helységet kifosztotta és több foglyot magával vitt, ezért a megmaradt lakosság igyekezett a védelemről gondoskodni és 1643-ban bekerí-

¹⁰⁶ Forgách F., 1977. 897.; A vár 1370. évi említése (Molnár E., 1935. 164.; Kertész J.–Fóris A.–Follajtár E., 1939. 180.; Kiss G., 1984. 103.) téves, az feltehetőleg az ekkor már fennálló Szatmár megyei Bátorra vonatkozik. Vö. Fügedi E., 1977. 104–105.

¹⁰⁷ Pl.: Soós E., 1889–1928. I. 197–198.; Molnár E., 1935. 164–165.

¹⁰⁸ Csoma J., 1896. 536.; Csoma J., 1897. 37–42.

¹⁰⁹ Forgách F., 1977. 897.

¹¹⁰ A gagybátori erősség 16. századi sorsára vonatkozóan az irodalomban több helyen azt említik, hogy a török az 1567. évi támadásakor elfoglalta, megszállta illetve lerombolta, máshol az szerepel, hogy 1575-ben a török kiűzésével császári sereg állomásozott benne, de a következő évben a füleki pasa visszafoglalta és lerombolta. Vö.: Molnár E., 1935. 164–165.; Kiss G., 1984. 104. Ezeket az adatokat nem tartjuk hitelesnek, ugyanakkor ellentmondóak is.

¹¹¹ Csoma J., 1897. 37–38, 42–43.

¹¹² Genthon I.–Szentiványi Gy., 1939. 103.; Genthon I., 1961. 100.; A Jakabfalvi család kéziratosa csa-ládtörténete helyi hagyomány alapján vagy Csoma József nyomán szintén úgy tudja, hogy az erődített kastély a jelenlegi kúria feletti domboldalon állt. Vö.: Jakabfalvy Gy.: Családi krónika. Kézirat. Gagybátor, 1959–1962. 6.

¹¹³ Gerecze P., 1906. 70.; Molnár E., 1935. 164–165.; Genthon I., 1951. 155.; Gerő L., 1955. 438.; Kiss G., 1984. 104.

tették falujukat.¹¹⁴ Az erődítettségnek napjainkra a településen semmilyen nyoma, vagy emléke nem maradt.

Gönc – városerődítés

Gönc erődített jellegére az első közvetett adatokat a Borovszky-féle megyei monográfia szolgáltatta, amikor megemlíti, hogy 1678-ban Thököly Imre kurucai, majd 1710-ben Viard császári tábornok foglalják el a települést.¹¹⁵ A konkrét adatok a település körüli erődítményre vonatkozóan Iványi Béla levéltári kutatásai nyújtották, miszerint már 1612-ben Göncön a „város végén való kaput” említik, de a város körüli palánk még 1826-ban is megvolt.¹¹⁶

Méra – Pető-hegy (12. kép)

Méra község Ny-i szélén, a 3-as sz. főút ÉNy-i széle felett emelkedik a Pető-hegy nevű domb. Ide a térkép alapján mentünk fel, mert olyan dombnak mutatkozott, amilyeneket az őskorban gyakran felhasználtak erődített telepnek.

Terepbejárásunk idején, 1993 augusztusában az egész domb friss mélyszántással volt feltörve. A felszínen őskori cserepeket lehetett találni. A domb platója kissé domború, ma már nincs meghatározott pereme a sok szántás miatt, de feltételezhetően a sánc egykori nyomvonalában az egész platót teljesen körbeveszi egy 8–10 m széles sötétszürke-fekete földcsík, amely markánsan elkülönül a terület felszínét borító világosszürke talaj színétől.

A felszínen járva nem lehetett pontosan meghatározni e csíkot, csak távolabbról megfigyelve tűnt ki a különböző eltérő árnyalatú talajok rajzolatának szabályossága. Feltehetően egy teljesen szétszántott sánc nyomairól van szó. Talán légi felvétel segítségével lehetne tisztázni ezt a lelőhelyet. A területről készített eddigi légi felvételek azonban olyan időszakban készültek, amikor növényzet fedte a dombot, így azokon a fenti jelenség nem észlelhető.

Novajdrány – Sárvár

Elsőnek Pesthy Frigyes kéziratos helységnévtára utal arra, hogy a Garadnától D-re lévő Sárvár pusztán vár lehetett.¹¹⁷ Nem sokkal később Soós Elemérnek is feltűnt a Sárvár településnév, mint várra utaló elnevezés, de semmi közelebbit nem említ róla.¹¹⁸

Az egykori vár első és egyben az egyedüli okleveles említését Györffy György közölte történeti földrajzában, melynek nyomán a későbbi irodalomban többször utalnak rá.¹¹⁹ Kristó Gyula a tartományurakra vonatkozó adatokból azt valószínűsítette, hogy – a Csák Máté tartományuraságának területén fekvő egyes várak provinciaként (várkerületként) történő említéséhez hasonlóan – Aba Amadé is létrehozott a megyeszervezet mellett, azon belül önálló várszervezetet. Ennek kialakulása – Kristó szerint – a várak

¹¹⁴ Kemény L., 1907. 374.; Molnár E., 1935. 167.

¹¹⁵ Hoffmann A., 1896. 118, 121.; Eryiczkey B.–Sziklay J., 1896. 511.

¹¹⁶ Kemény L., 1907. 374.; Iványi B., 1926. 44, 143.

¹¹⁷ Pesthyt idézi: Wolf M., 1989. 136.

¹¹⁸ Soós E., 1889–1928. I. 22, 318.

¹¹⁹ Györffy Gy., 1963. I. 138.; Kristó Gy., 1978. 34.; Gádor J.–Nováki Gy.–Sándorfi Gy., 1978–1979. 27.

jelentőségében kereshető, vagyis a vármegyéknél lényegesen kisebb területű várispánságok jöhettek létre, egyben e várkerületek adózási egységet is jelentettek. Így Sárvár *castellációja* területi vonatkozásban várkerületnek fordítható le, ahol a vár környezetének falvai a vár ellátását szolgálták.¹²⁰ A környék váraival kapcsolatos további vizsgálódás a továbbiakban már azt valószínűsítette, hogy Sárvár építői a 13. században az Aba nemzetség tagjai lehettek.¹²¹

Legutóbb Wolf Mária kutatta sikertelenül a középkori Sárvár falu és vár helyét. A település a középkortól 1641-ig lakott volt, majd a 19. sz. folyamán népesült be újra és mint külterületi lakott hely egészen a 20. század elejéig létezett. Az általa vizsgált területen, Novajdránytól ÉNy-ra csak szórványos középkori leletanyag került elő, de sem a várra, sem a középkori településre utaló konkrét nyomokat nem talált.¹²²

A vár helyének meghatározására – Wolf Mária sikertelen helyszíni kutatásának ismeretében – később a Novajdránytól ÉNy-ra lévő dombot járta be Nováki Gyula, majd 1993 augusztusában újabb terepbejárásra került sor. Ekkor abból indultunk ki, hogy mivel Sárvár neve alapján mocsaras, ingoványos helyen épített erősségre utal, amely legkorábbi formájában földvár lehetett,¹²³ ez nem állhatott dombon, mert ilyen helyen nem keletkezhet mocsár vagy ingovány.¹²⁴ Így a vár keresését a síkságon, Novajdrány É-i szélén kíséreltük meg, ott ahol ma a Csemetekert kezdődik, amit az is indokolt, hogy az 1884. évi közigazgatási térkép és az 1914. évi katonai térkép Sárvárpusztát – mint külterületi lakott helyet – egyaránt ezen a területen, a Kis-Hernád (ma Bársonyos) jobb partján tüntette fel. Az említett helyen azonban már az újkori épületek nyomai nem voltak megtalálhatók, sem olyan emelkedés, domb vagy halom sem volt, ami földvár létesítésére alkalmas lett volna. Még az sem zárható ki, hogy a földvár sáncait és dombját az eltelt sok évszázad alatt a Hernád áradásai tüntették el, mivel a terület a 18. században is árvizes és szinte állandóan mocsaras terület volt.¹²⁵

A Máriássy család levéltárából származó év nélküli, 1285–1300 közötti időre keltezhető oklevélben találjuk a vár első és egyben egyetlen említését, amikor [Aba nb.] Amadé nádor perbe fogta [Bárcai] Elias fia Enock-ot, aki sárvári várnagyságában 80 marka kárt okozott neki a vár mellett lakó jobbágyok adóztatásával. Enock apja vállalta az elégtételt, ha a nádor a mislyei káptalanban esküt tesz.¹²⁶

Az eddigi sikertelen lokalizáción túlmenően sem a vár keletkezése, sem pusztulása nem ismert, de ha elfogadjuk Kristó Gyula feltételezését, ez azt jelenti, hogy a vár Aba Amadé nádor gönci székhelyű tartományuraságával függhetett össze.

Szikszó – Városerődítés

Szikszó városerődítésére vonatkozóan legkorábban a Borovszky-féle megyei monográfia tesz említést, mikor arra utal, hogy a szikszóiak a török időkben körülsáncolták magukat, és a sáncok még 1844-ben is megvoltak, de az abban összegyűlt esővíz egészség-

¹²⁰ Kristó Gy., 1979. 195–196.

¹²¹ Feld I.–Juan C., 1980. 12–13.

¹²² Csoma J., 1897. 548.; L. Wolf M.–Simán K., 1982. 119.; Wolf M., 1989. 135–138, 158.

¹²³ Kiss L., 1988. II. 456.; Wolf M., 1989. 137.; Vö. még: Benkő L., 1998. 87.

¹²⁴ Wolf Mária dülönév alapján Sárvárt Novajdránytól ÉNy-ra egy kisebb patak partjára helyezte, de itt nem találta nyomát. Itt jelöli a földrajzinév-tár is. Vö. Földi E., 1980. 31, 58., és térk.

¹²⁵ Csorba Cs., 1993. 37.

¹²⁶ MOL. DI. 75196.; Idézi: Györffy Gy., 1963. I. 138.

rontó hatása miatt az árkokat betemették és a hidakat lerombolták. Később Soós Elemér is megemlíti az 1844-ben betemetett árkokat.¹²⁷

1928-ban Pogrányi-Nagy Félix várfelügyében Szikszó templomvárként és erődített városként egyaránt szerepel.¹²⁸

Németh Gábor 1986-ban közzétett tanulmánya is megerősítette, hogy létezett Szikszón egy nagyobb területet felölelő palánk, amelyet egy 1640. évi oklevél is említ, és amelynek sáncai a házak között még 1844-ben is megvoltak.¹²⁹

A települést övező palánkra vonatkozóan több közvetett és közvetlen írott adatot ismerünk: Eger 1596-os török kézre kerülését követően kassai gyalogosokkal növelték meg a szikszói végvárban örökdő csapatok létszámát. Egy 1604. évi forrás szerint Belgiojso kassai főkapitány és Egerbe érkezett tatárok portyázásainak megzavarására rácokat, hajdúkat rendelt Szikszóra. Egy 1616-os forrásban a Palánk-szőlő megnevezés szerepel. Ezen nyílhatott az az Aszaló felőli kapu, amelynél Spork császári tábornok hadserege később, 1671-ben letáborozott. 1641-ben 1000 lovas száznak ide az egeri törökök sakkban tartására, 1644-ben pedig 500 német katonát vertek itt fel I. Rákóczi György fejedelem csapatai. Egy 1684-es egyezségből pedig megtudjuk, hogy a Jási család majorháza Szikszó Kiskassa nevű, a város kerítésén kívüli, a város felőli (északi) szélében, a híd végében, a város és Kiskassa között lévő víz partján állt.¹³⁰

Az egykori települést védő palánknak és az előtte lévő ároknak mára már nincs nyoma, azonban annak nyomvonala még kirajzolódik a településhálózathoz, mely szerint a belső ovális településmagot foghatta körül.

Tomor – castellum

A tomori erődített kastélyról először Csoma József megyei családtörténetében tesz említést,¹³¹ később pedig Felsővadással kapcsolatos cikkében Puky Andor közölt róla saját családi levéltára alapján további adatokat.¹³² Valójában az ő adatait ismételi meg Soós Elemér,¹³³ majd 1935-ben a megyei monográfiában Molnár Endre is.¹³⁴ A későbbi említések pedig a már ismert adatokat közlik a kastélyról.

A település legrégebbi részét képezi az eredetileg gótikus stílusú református templom, valamint a templommal szemben – az országút túlsó oldalán – elhelyezkedő terület, ahol jelenleg a Puky és a Téglássy családok – 18. század végén–19. század elején épült¹³⁵ – mára már romos kúriái találhatóak. Feltételezhető, hogy ez utóbbi helyen elhelyezkedett el már jóval korábban is a földesúri lakóhely (kúria). Erre lehet következtetni a Puky levéltár azon adata alapján, mely szerint a 16. sz. közepén a település templomát és a földesúri lakóházat közös fal és árok övezte („*vallo et sepibus munitum*”).¹³⁶ Lehet, hogy a ma is meglévő Puky-kúria pincéjének a 18. századtól korábbiak tűnő kialakítása e korai épület részét képezte, de ezt csak további kutatás alapján lehet tisztázni.

¹²⁷ Hoffmann A., 1896. 112–113.; Vendé A., 1896. 352.; Enyiczkey B.–Sziklay J., 1896. 481. – A 19. században a *sánc* szó általában árkot és nem kiemelkedő töltést jelentett. Soós E., 1889–1928. I. 366–378.

¹²⁸ Pogrányi-Nagy F., 1928. 56.

¹²⁹ Németh G., 1986. 62–63, 67.

¹³⁰ Balázsik T. i. m. passim.; Balázsik T., 1999. 178.

¹³¹ Csoma J., 1897. 476–480.

¹³² Puky A., 1910. 266.

¹³³ Soós E., 1889–1928. I. 382–386.

¹³⁴ Molnár E., 1935. 219.

¹³⁵ Genthon I., 1961. 307.

¹³⁶ Puky A., 1910. 266.; Molnár E., 1935. 219.

A templom építését a szakirodalom a 14. századra, a szentély egykori boltozatát – a megmaradt vállkövek alapján – a 15. századra helyezi. A templom a 17. század végére azonban már elhagyatott, elpusztult állapotban volt. 1753-ban átépítették, majd 1885-ben renoválták.¹³⁷

1445-ből van az első adatunk arra, hogy Tomoron nemesi kúriát, valamint házat és házhelyet említenek a Tomori család birtokában.¹³⁸ A falu felét Mátyás király 1464-ben új adományként Tomori Miklósnak valamint László és György testvéreinek adományozza, mivel Tomoron már őseik is birtokosok voltak, majd a 16. sz. elejére a falu többi részirtokát is megszerezték.¹³⁹ A Tomoriak utolsó férfitagja András, Temesvár elestével (1552) török fogságba került, ahol mohamedán hitre tért át, ezért birtokait I. Ferdinánd király 1558-ban elkobozta, és Réghy Kelemennek adományozta. Az elkobzott birtokokon – köztük Tomoron is – Tomori András nagybátyja Rákóczi Mihály és mostoha atyja Réghy Kelemen között hosszas pereskedés és erőszakos viszálykodás kezdődött.¹⁴⁰

A Tomoriak korábbi birtokai 1549-től 1554-ig Rákóczi Mihály kezén voltak, de 1554-ben Réghy Kelemen a kassai kapitány, Gersei Petheő János segítségével azokat visszafoglalta. Erre 1556-ban Bebek György – akinek familiárisa Rákóczi Mihály volt – Réghy Kelemen minden birtokát elpusztította, köztük a tomorit is. Réghy Kelemen a pusztítások miatt a királyhoz fordult, így I. Ferdinánd király 1558. január 9-én elrendelte a birtokok azonnali visszaadását. A király parancsának békés úton nem volt eredménye, ezért Réghy Thelekessy Imre felső-magyarországi főkapitányt kérte segítségül, akinek csapata 1558. augusztus 20-án visszafoglalta a birtokokat Tomorral együtt. Ekkor támadták meg fegyveres haddal a tomori erődített kastélyt is, melyet megostromoltak, de elfoglalni nem tudtak.¹⁴¹

Az ostromot a következő évben, 1559. január 29-én ismét megkísérelték, ezúttal sikerrel. Így végül Rákóczi Mihály Tomor birtokától végleg elesett, melybe még ugyanabban az évben Réghy Kelemen iktatták be.¹⁴²

Ezt követően az erődítmény további sorsáról nincs adatunk. A településen jelenleg semmi nem utal az egykori erődítmény nyomára.

¹³⁷ *Genthon I.–Szentiványi Gy.*, 1939. 105.; *Genthon I.*, 1961. 307.; *Várady J.*, 1989. 354.; *Arnót Á.*, 1992. 33–34.

¹³⁸ MOL. DI. 71970.

¹³⁹ MOL. DI. 75901.; *Csoma J.*, 1897. 599–602.

¹⁴⁰ MOL. A 57. MKL. Libri regii. 3. 496.; MOL. E 227. MKA. Libri don. 2. 335.; *Csoma J.*, 1897. 476–477, 604.

¹⁴¹ *Csoma J.*, 1897. 478–480.; *Molnár E.*, 1935. 219.

¹⁴² *Csoma J.*, 1897. 480.; *Puky A.*, 1910. 266–7.

IRODALOM

Arnót Ádám

1992 Református templom, Tomor. In: Borsod-Abaúj-Zemplén megye képes műemlékjegyzéke VI. 33–34. (Bódva völgye – Edelény környéke). Miskolc

Balázsik Tamás

1999 A szikszói református templom. In: Myskovszky Viktor és a mai műemlékvédelem Közép-Európában. 170–183. Bratislava–Bp.

Benkő Lóránd

1998 Adalékok várneveink történetéhez (P. mester két szatmári helynevéről). 84–93. In: Uő. Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Bp.

Bolló János

é. n. Encs. H. n.

Csoma József

1885 Zsujtai bronzlelet. In: Archaeologiai Értesítő. (19.) Új folyam. 5. 9–16.

1896 Abaúj-Torna vármegye nemes családai. In: Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Szerk.: *Sziklay János–Borovszky Samu*. Bp. 533–550. (MVV.)

1897 Abaúj-Torna vármegye nemes családjai. Kassa, (Abaúj-Torna egyesült vármegyék monographiája. I.) (Reprint: Miskolc, 1992.)

1910 Abaúj és Torna vármegye a honfoglalás előtt. In: TKA. 1. 33–48, 113–128, 185–200, 245–247.

Csorba Csaba

1980 Várak a Hegyalján. Tokaj–Ónod–Szerencs. Bp.

é. n. A kezdetektől a felszabadulásig. In: Encs 1945–1985. 3–12. Encs

Csorba Csaba (szerk.)

1993 Abaúj-Torna vármegye katonai leírása (1780-as évek). (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 33.) Miskolc

- Gádor Judit–Hellebrandt Magdolna–Simán Katalin*
 1979 A Herman Ottó Múzeum 1977–1978. évi ásatásai és leletmentései. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XVII–XVIII. 103–114.
- Gádor Judit–Nováki Gyula–Sándorfi György*
 1978–1979 Borsod-Abaúj-Zemplén megye őskori és középkori erődítményei. In: A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 17. 23–29.
- Genthon István*
 1951 Magyarország műemlékei. Bp.
 1961 Magyarország művészeti emlékei 2. Duna–Tisza köze, Tiszántúl, Felsővidék. Bp.
- Genthon István–Szentiványi Gyula*
 1939 A vármegye műemlékei. In: Abaúj-Torna vármegye. Szerk.: *Csikvári Antal*. Bp. 100–106. (Vármegyei Szociográfiák VII–VIII.)
- Gerecze Péter* (összeáll.)
 1906 A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Bp. (Magyarország műemlékei II. A Műemlékek Országos Bizottságának Kiadványai II.)
- Gerő László*
 1955 Magyarországi várépítészet. (Vázlat a magyar várépítés fejezeteiről.) Bp.
- Györffy György*
 1963 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp.
- Hampel József*
 1892 A bronzkor emlékei Magyarhonban. II. Bp.
 1906 A Nemzeti Múzeum Régiségtárának gyarapodása. In: *Archaeologiai Értesítő*. (40). Új folyam. 26. 77.
- B. Hellebrandt Magdolna–Lovász Emese*
 1986–1987 A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1985–1986. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXV–XXVI. 267–282.
- Hellebrandt Magdolna–Simán Katalin*
 1980 Régészeti kutatások Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1979. évben. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XIX. 87–97.
- Hernád menti*
 1970 Hernád menti táj, Hernád menti emberek. Encs
- Hoffmann Arnold*
 1896 Kassa a magyar hadtörténelemben. In: Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Szerk.: *Sziklay János–Borovszky Samu*. Bp. 102–135. (MNV.)
- Iványi Béla*
 1926 Gönc szabadalmas mezőváros története. Karcag, (Reprint: Miskolc, 1988.)
- Joó Tibor*
 1976 A szikszói református templom. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XV. 73–89.
 1978–1979 Kastélyok és kúriák Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 17. 30–37.
 1992 Rákóczi-kastély, Felsővadász. In: Borsod-Abaúj-Zemplén megye képes műemlékjegyzéke V. 16–17. (Hernád völgye – Encs környéke) Miskolc
- Kalicz Nándor*
 1960a Védett telepek, erődítések problémája Észak- és Kelet-Magyarországon a bronzkor kezdetéig. In: *Régészeti Dolgozatok az ELTE. Régészeti Intézetéből*. 2. Bp. 33–44.

- 1960b Über die Frage der befestigten Siedlungen in Nord- und Ostungarn bis zum Beginn der Bronzezeit. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica. Tomus. II. Bp.* 251–260.
- 1968 Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. (*Archaeologia Hungarica* 45.) Bp.
- Kalicz, Nándor–Makkay, János*
1977 Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene. Bp.
- Kemenczei Tibor–K. Végh Katalin*
1964 A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai az 1959–1963. években. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. IV.* 233–242.
- Kemény Lajos*
1907 A Kassai Százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve. I–II. Kassa, 1904. [Könyvismertetés]. In: *Archeologiai Értesítő.* 27. 372–376.
- Kertész János–Fóris Anna–Follajtár Ernő*
1939 Községi adattár. In: *Abaúj-Torna vármegye. Szerk.: Csikvári Antal. (Vármegyei Szociográfiák VII–VIII.) Bp.* 157–214.
- Kiss Lajos*
1988 Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Negyedik bőv., jav. kiad. Bp.
- Kiss Gábor*
1984 Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon. Bp.
- S. Koós Judit*
1983 Felsővadász-Várdomb. In: *Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 36. Az 1982. év régészeti kutatásai.* Bp. 14.
1985 Felsővadász-Várdomb. In: *Régészeti Füzetek. I. Ser. 1. No. 38. Az 1984. év régészeti kutatásai.* Bp. 12.
1986 Jelentés a Felsővadász-Várdombon folytatott ásatásokról, 1982–1984. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei.* 24. 18–20.
- Könyöki József*
1905 A középkori várak különös tekintettel Magyarországra. Sajtó alá rendezte: *Nagy Géza.* Bp.
- Kristó Gyula*
1978 A rozgonyi csata. Bp. (Sorsdöntő történelmi napok 3.)
1979 A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp.
- Losits Ferenc–S. Koós Judit*
1984 Felsővadász-Várdomb. In: *Régészeti Füzetek. I. Ser. 1. No. 37. Az 1983. év régészeti kutatásai.* Bp. 14–15.
- Mihalik József*
1896 Abaúj-Torna vármegye őstörténete. In: *Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Szerk.: Sziklay János–Borovszky Samu.* Bp. 463–473. (MVV.)
- Molnár Endre (szerk.)*
1935 Abaúj-Torna vármegye. (Magyar Városok és Vármegyék Monográfiája XVII.) Bp.
- MVV.*
= Magyarország Vármegyéi és Városai. Bp.
- Németh Gábor*
1986 Szikszót ábrázoló rézkarcok a XVII. századból. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei.* 24. 59–68.
- OMM.–Mo.*
1891 Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. – Magyarország. II. Bp.

Pogrányi-Nagy Félix

- 1928 Emlékezzünk meg régi várainkról... In: *História*. 1. 7–8. sz. 51–67.
1929 Emlékezzünk meg régi várainkról... In: *História*. 2. 1–2. sz. 13–27., 7–8. sz. 51–66.

Puky Andor

- 1910 Felső-Vadász. In: *TKA*. 1. 254–268.

Sándorfi György

- 1979 A magyar várépítészet korai szakaszáról, irodalmi adatok és terepbejárások alapján. In: *Archaeologiai Értesítő*. 106. 244–252.

Sárközy Sebestyén–Nováki Gyula–Sándorfi György

- 1997 A történeti Abaúj-Torna megye várai (az őskortól a kuruc korig) I. In: *TKA*. Új folyam. 1. 12–102.

Simán Katalin

- 1980 Alsóvadász-Várdomb. In: *Régészeti Füzetek I. Ser.1. No. 33. Az 1979. év régészeti kutatásai*. Bp. 3.

Soós Elemér

- 1889–1928 Magyarország várai. (Anyaggyűjtés és tanulmányrészletek.) Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. I–XL. kötet. Fol.Hung. 3105.

Szabó András

- 1999 Az 1588-as szikszói csata és propagandája. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. 112. 851–860.

Szendrei János

- 1879 Borsod megye régészeti lelőhelyeiről. In: *Archaeologiai Értesítő*. 13. 199.
1883 Borsod megye őstelepei. In: *Archaeologiai Értesítő*. (17.) Új folyam. 3. 109–137.
1888 Csoma József régiség-gyűjteménye. In: *Archaeologiai Értesítő*. (22.) Új folyam. 8. 343–352.
1896 Az Országos Régészeti és Embertani Társulat október 27.-i ülése. In: *Archaeologiai Értesítő*. (30.) Új folyam. 16. 442.
1897 Az Országos Régészeti és Embertani Társulat február 23.-i ülése. In: *Archaeologiai Értesítő*. (31.) Új folyam. 17. 184–187.

Szilágyi Ferenc

- 1869 Nevezetes régészeti felfedezés hazánkban a „cölöp korszak”-ból. In: *A Hon*. 7. március 1. (48. sz.) Esti kiadás

H. Takács Marianna

- 1970 Magyarországi udvarházak és kastélyok. (XVI–XVII. század). Bp.

TKA.

- = Történelmi közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából. (Kassa, 1910–1918.; Új folyam. Forró, 1994–)

Tóth Péter

- 1990 Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (tartalmi kivonatok) I. 1558–1560. Miskolc
1994 Szempontok a borsodi mezővárosok középkori és kora újkori történetének vizsgálatához. In: *Város és társadalom a 16–18. században*. 113–124. Szerk.: *Bessenyei József–Fazekas Csaba*. (Studia Miskolciensia 1.) Miskolc

U. et C.

- = *Urbaria et Conscriptioes*. Művészettörténeti adatok. 1–8. Bp. 1967–1990. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai IV, VI, XI, XV, 18, XIX. XX.)

Várady József

1989 Tiszáninnen református templomai. Debrecen

Vende Aladár

1896 Abaúj-Torna vármegye községei. In: Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Szerk.: *Sziklay János–Borovszky Samu*. Bp. 274–360. (MNV.)

Vincze Gábor

1878 Felső Wadásznak inventáriuma. 1631. ápril 15. In: *Történelmi Tár*. 1. 927–940.

VK.

1975 Vártúrák kalauza. I. Észak-magyarországi, alföldi várak és vártúra-útvonalak. 2. javított kiadás. Bp.

Wolf Mária

1989 Árpád-kori eredetű települések Abaúj vármegye déli részén. (Borsodi Kismonográfiák 30.) Miskolc

L. Wolf Mária–Simán Katalin

1982 A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1980–1982-ben. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXI. 109–124.

1983–1984 A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1983-ban. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXII–XXIII. 75–88.

1985 A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1984-ben. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXIV. 347–353.

DIE BURGEN DES HISTORISCHEN KOMITATS ABAÚJ-TORNA II. (Von der Urzeit bis zur Kurutzenzeit)

Die Studie ist Bestandteil jener das gesamte Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén umfassenden topographischen Serie, in der die detaillierte Beschreibung der in den einzelnen Regionen des Komitats zu findenden Befestigungen aus der Urzeit, dem Mittelalter und der frühen Neuzeit enthalten sind.

In die Reihe dieser Regionen gehört auch das im Jahre 1950 aufgelassene historische Komitat Abaúj-Torna, mit dem wir uns jetzt zum zweiten Mal beschäftigen. Die vorliegende Zusammenstellung übernimmt es nur, die auf dem Territorium des heutigen Ungarns liegenden kaum oder überhaupt nicht bekannten sieben Burgen oder anderen Befestigungen vorzustellen, doch befasst sie sich außerdem auch mit den bereits zerstörten befestigten Anlagen dieses Gebietes.

Hier werden die Befestigungen auf diesem Gebiet, über die bereits detaillierte Beschreibungen erschienen sind, nicht behandelt. Deshalb wurden die Burgen und Befestigungen Boldogkőváralja – Boldogkővár, Füzér – Vár (Burg), Füzér – Órhegy, Regéc – Vár (Burg), Kékéd – Melczer várkastély und Szögliget – Szádvár nicht dargestellt.

Alsóvadász – Burghügel: der Burghügel wird gegenwärtig von einem 4–5 m tiefen und ungefähr 50 m breiten Graben umgeben. An der westlichen und östlichen Seite des Hügel ist der Graben heute nur mehr als Terrasse zu sehen. 1979 wurde im Rahmen einer beglaubigenden und Funde rettende Grabung eine Fläche von 5 x 5 m bis zu einer Tiefe von 3 m erschlossen, wo man bis zum unberührten Boden gelangt ist. Untereinander sind fünf Siedlungsschichten freigelegt worden, von denen die oberste aus der Kultur von Ottomány stammte, in den folgenden drei Schichten wurden als Funde aus der späten Hatvaner Kultur große und mit Lehmschichten reparierte Häuser freigelegt. Für beide Kulturen aus der frühen Bronzezeit war dieser Typ der Befestigungen charakteristisch.

Encs-Fügöd – Burghügel: Der untere Teil des Hügels im Nordosten endet in einer sumpfigen Fläche, in südwestlicher Richtung wird er durch eine 20 – 25 m breite flache Vertiefung von dem kaum höher gelegenen Plateau getrennt, das sich vom Dorf in diese Richtung erstreckt. Auf dem Burghügel wurde noch keine Grabung durchgeführt, deshalb ist auf dem sehr bewegten Gelände die ursprüngliche Form der Befestigung kaum zu erkennen. Auf dem südwestlich vom Burghügel befindlichen Plateau sind auch gegenwärtig viele Scherben aus der Urzeit zu finden, also konnte hier neben der geschützten Burg auch eine offene Siedlung gelegen haben. Die Befestigung kann aufgrund der Funde an der Oberfläche als Siedlung der Hatvaner Kultur aus der frühen Bronzezeit bestimmt werden, doch kann angenommen werden, dass eine spätere Grabung auch das Vorhandensein von Funden der späteren Bronzezeit beweisen wird. Darüber hinaus muss eventuell auch mit der späteren Nutzung im Mittelalter gerechnet werden, denn es scheint aufgrund der Übereinstimmung des Schauplatzes auf der Hand zu liegen, dass hier der im Jahr 1294 erwähnte Turm gestanden haben konnte. Dies könnte aber nur durch Grabungen geklärt werden.

Felsővadász – Burghügel: Am südwestlichen, schon stark abfallenden Ende des gut überschaubaren Hügels war früher eine Sandgrube eröffnet worden, mit der der Rand der urzeitlichen Siedlung vernichtet wurde. Die Ausdehnung der Burg ist wegen der früher intensiven landwirtschaftlichen Nutzung heute nur mehr im groben Zügen erkennbar. An der nordöstlichen Seite wurde sie in der Richtung des Plateaus durch einen künstlich angelegten Graben geschützt. Dieser ist heute schon so aufgefüllt, dass seine relative Tiefe von der Burg aus kaum mehr 1 m beträgt. Von der Archäologin Judit S. Koós wurde in den Jahren 1982–1984 drei Jahre hindurch kontinuierlich gegraben, doch erstreckte sich dies nicht auf die Untersuchung der Befestigung; zugleich war es ihr nicht gelungen, wegen des Zustands die hier zu findenden unterschiedlichen Kulturschichten (Kultur von Bükk, kupferzeitliche Kulturen von Bodrogekerezstúr und Pécel, bronzezeitliche Kulturen von Hatvan und Füzesabony) zu unterscheiden. Der Graben wurde aller Wahrscheinlichkeit in der Zeit der auch hier mit außerordentlich reichem Material vertretenen Kultur von Füzesabony aus der mittleren Bronzezeit angelegt.

Fony – Sülyedt-Bánhegy: Für diesen Fundort ist keine Angabe aus der Literatur bekannt. Der Gipfel des Berges bildet ein flaches Plateau, das fast zur Gänze von einem natürlichen Felsabbruch umgeben ist. Die Felswand ist senkrecht, ihre Höhe macht 5–8 m aus und kann nur an wenigen Stellen bestiegen werden. Die Felswand bricht an der südöstlichen Seite auf einem Abschnitt von ungefähr 35 m ab, hier erstreckt sich eine natürliche Terrasse, deshalb kann man hier die zerfallenen Überreste einer Steinschanze erkennen. Unter der Steinschanze setzt sich in südöstlicher Richtung ein steiler Hang fort, nach 40 m folgt wiederum eine Terrasse natürlichen Ursprungs, doch ohne Befestigung. Auf dem oberen und unteren Gebiet sind an der Oberfläche ebenfalls viele Scherben zu finden, die sich nicht zur Zeitbestimmung eignen. In Bezug auf das Alter der Wallburg kann aufgrund ihrer geographischen Lage am ehesten die späte Bronzezeit in Frage kommen. Im Verhältnis zu den aus dieser Zeit stammenden Befestigungen hat diese Burg eine auffallend kleine Fläche, doch hatten die natürlichen Gegebenheiten nur auf einem derartig kleinen Gebiet die Anlegung einer Befestigung ermöglicht.

Hernádbüd – Burghügel: Die Wallburg wurde in einem hohen Maße durch landwirtschaftliches Pflügen zerstört, deshalb können heute nur mehr ihre Umrisse bestimmt wurden. Der zentrale, runde und flache Hügel wurde an der südsüdwestlichen Seite einst von einem tiefen Graben von der Fortsetzung des Hügelrückens getrennt, auf dem sich in südwestlicher Richtung das offene Terrain fortsetzte. Die sehr zerpflügten Spuren des Grabens sind auch heute zu sehen. Unter dem zentralen Hügel verläuft auf der westlichen, nördlichen und östlichen Seite auf einem 5–6 m tieferen Niveau eine breite Terrasse im Kreis. Die Wallburg gehört in die frühe Bronzezeit (Hatvaner Kultur) und vermutlich in die mittlere Bronzezeit.

Méra – Erdburg: Der Hügel der Burg wird von drei Seiten von dem steilen Abhang bzw. von zwei Tälern umgeben. Im Westen wird er von der Fortsetzung des Plateaus von einem ursprünglich wahrscheinlich tiefen, doch heute kaum mehr wahrnehmbaren Graben getrennt. Der ganze Hügel und das mit ihm zusammenhängende Plateau ist gegenwärtig Ackerland. In Bezug auf das Alter der Wallburg kann aufgrund der an der Oberfläche gefundenen Gegenstände die Kultur von Hatvan und Füzesabony angegeben werden.

Szikszó – Befestigungsmauer der reformierten Kirche: Die im Kern der Siedlung Szikszó befindliche mittelalterliche Kirche wird in wechselnder Entfernung gegenwärtig zur Gänze von einer 0,7–0,9 m dicken Mauer aus Steinen umgeben, in der Form eines unregelmäßigen Ovals, an dem im Norden und im Süden ein Tor mit einem Korbbogen zu finden ist. Die Höhe der heutigen Mauer von der Erdoberfläche an macht ungefähr 2–2,2 m aus, an der Mauer sind beinahe in einer Linie, in der Höhe von ungefähr 1,7 m eine Reihe von 49 Schießscharten im Kreis zu sehen. Die Schießscharten sind nach außen hin enger, ihr engerer äußerer Querschnitt macht durchschnittlich 0,3–0,3 m aus. Von 1992 bis 1995 wurde die lebensgefährlich gewordene Decken- und Dachkonstruktion der Kirche umgebaut, außerdem wurde auch die komplexe archäologische und denkmalpflegerische Erschließung und Erforschung der Umgebung der Kirche vorgenommen. Von der archäologischen Forschung wurde die die Kirche umgebende frühere, nur in ihren Grundmauern gefundene Mauer mit der Errichtung der gotischen Kirche verbunden und auf das 15. Jahrhundert gesetzt, zugleich konnten auch die Überreste des den früheren Friedhof umgebenden Grabens identifiziert werden. Für eine ernstere Befestigungsarbeit gibt es in Szikszó nur aus der 1580er Jahren Angaben. In der Türkenzeit musste die Stadt mehrere türkische Angriffe erdulden, von denen der Angriff am 8. Oktober 1588 der bekannteste ist. Es ist anzunehmen, dass spätestens bis zu jener Zeit der untere Teil der Fensteröffnungen der Kirche in der Höhe von 1 m zugemauert und in diese Schießscharten angelegt wurden. Danach sind keine Angaben mehr in bezug auf die Befestigung um die Kirche zu finden, die neuzeitlichen Angaben des kirchlichen Protokolls können jedoch auch auf die heute stehende Mauer bezogen werden. So wurde im Jahre 1734 die zerfallende Steinmauer der Kirche erbaut und verputzt. All das verweist darauf, dass vorher die mittelalterliche 170 cm breite Mauer bis zur Erdgleiche abgerissen wurde und an den äußeren Rand angepasst wurde dann die auch heute stehende 70 cm breite Mauer angelegt, auch die Schießscharten gehören schon zu letzterer Mauer aus Steinen.

Unter den vernichteten Befestigungen wurde von uns der urzeitliche Fundort von Boldogkőújfalu – Kincseshegy angeführt, obzwar dort bisher kein Wall, sondern nur Terrassen bestimmt werden konnten, aufgrund seiner Lage gehörte er jedoch auf jeden Fall zu den hohen, geschützt gelegenen Anlagen, die aufgrund der Funde der späten Bronzezeit zugeordnet werden konnten. Spuren einer urzeitlichen Wallbefestigung konnten auch in Méra – Petőhegy gefunden werden. Auf dem untersuchten Gebiet gab es mehrere, seither schon spurlos verschwundene befestigte Schlössen (castelli) aus der frühen Neuzeit, so das bei Encs, für dessen Existenz zwischen 1621 und 1678 Angaben zur Verfügung stehen; das auf dem Gebiet des einstigen Felső-Fügöd, das jedoch im Jahre 1559 und 1564 erwähnt wird; sowie das in Felsőgagy, wo das Schloss zwischen 1560 und 1745 erwähnt wird. Ein Kastell stand auch in Gagybátor, über das zwischen 1567 und 1703 Angaben erhalten sind; sowie auch das in Tomor, wo jedoch nur in den Jahren 1558–1559 eine Angabe über das befestigte Schloss erhalten ist. Ein einzigartiger Fall jedoch ist das in der Gemeinde Felsővadász bestandene einstige Kastell, von dem zwischen 1556 und 1704 Angaben zeugen. Unseren Vermutungen nach stellt der frühe Kern dieses Gebäudes in einer bedeutend umgebauten Form den Bestandteil des auch gegenwärtig stehenden Schlosses dar. Angaben sind erhalten auch auf Befestigungen, die in der Umgebung von mehreren Siedlungen standen, so im Falle von Garadna, Gönc und Szikszó. Auch eine mittelalterliche Wallburg, aufgrund ihrer Bezeichnung aus Erde und Holz errichtet, ist bekannt, die in der Nähe von Novajdrány angenommene Sárvár, die in einer Urkunde zwischen 1285–1300 erwähnt wird. Bisher ist es jedoch nicht gelungen, ihre Überreste und ihre genaue Stelle zu finden.

Sebestyén Sárközi–Gyula Nováki